

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З АДАПТАЦІЇ
ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ШКОЛІ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.2318-сп-з
спеціальності: 231 – соціальна робота:
соціальна педагогіка

Гордієнко Анна Валентинівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Пономаренко О.В.

Рецензент: _____

_____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 67 с., 2 таблиці, 61 джерело.

Об'єкт дослідження: процес адаптації першокласників до умов навчання у школі.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна діяльність з адаптації першокласників до школи.

Мета дослідження: визначити та обґрунтувати соціально-педагогічні умови адаптації першокласників до умов навчання у школі.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що професійна діяльність соціального педагога буде сприяти ефективній шкільній адаптації учнів молодшого шкільного віку за наступних умов: при проведенні психолого-педагогічної діагностики адаптації дитини до умов шкільного навчання, соціально-педагогічної корекції та роботи з сім'єю

Методи дослідження: теоретичні: аналіз соціально-педагогічної, психологічної літератури з вивчаємої проблеми; емпіричні: спостереження, анкетування, проєктивна методика «Я в школі».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що визначено та обґрунтовано соціально-педагогічні умови адаптації першокласників до умов навчання у школі, складено рекомендації з практичної діяльності соціального педагога з адаптації першокласників до школи.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що теоретичні і експериментальні результати можуть бути використовувані в професійній діяльності педагогів, шкільних психологів, фахівців соціально-психологічних освітніх служб.

АДАПТАЦІЯ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, АДАПТАЦІЯ ДО ШКОЛИ, ЕМОЦІЙНА ДЕЗАДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА.

SUMMARY

Gordienko A.V. Social Pedagogue Work on Adapting First-Graders to School Conditions.

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (61 items, 24 of foreign origin), 1 addendum on 6 pages. The qualifying work volume is 78 pages long, 61 of them – body text. There are 2 tables.

The qualifying work reveals the social and pedagogical conditions of adaptation of the first-graders to the conditions of study at school are defined and substantiated, the recommendations on the practical activity of the social educator on the adaptation of the first-graders to the school are made.

The research object: the process of adapting first graders to the conditions of study at school.

The research subject: social and pedagogical activities to adapt first-graders to school.

The research purpose: to define and substantiate social and pedagogical conditions of adaptation of first-graders to the conditions of study in school.

The research tasks are:

- 1) to carry out theoretical analysis of scientific literature on the problem of school adaptation;
- 2) determine the means and methods of social and pedagogical activities for the adaptation of first graders to school;
- 3) to experimentally check the socio-pedagogical features of the child's adaptation to school education;
- 4) make recommendations on the practical activities of the social teacher to adapt the first graders to school.

The part 1 «Adaptation of first class pupils to schooling as a social and pedagogical problem» shows that in order to achieve effectiveness in teaching children 6 - 7 years of age it is necessary to form a positive, emotional attitude to the lessons. The guidance of the activities of children in the first year of school should be

widely used (especially in the first half of the year) by methods of pre-school education, with partial application of school methods. It is necessary to observe the continuity of preschool and school methods of work in the formation of the collective of children of the first classes and the organization of their interpersonal communication, to organize the activity of younger students, as it positively develops on the psychological adaptation of children to new conditions, to form the capacity for role and personal communication.

The part 2 «Research of work of social education on adaptation of first-graduates to education in school», reveals the key component to successful adaptation: both the professional activities of the social educator in the educational process and the support of parents, educators, psychologists, doctors whose comprehensive approach is able to reduce the risk of school maladaptation and learning difficulties. Theoretical background can be used in the development of lecture courses for students of pedagogical universities, educational programs for teachers, class leaders, social educators, as well as in the training and retraining of specialists in basic and additional education systems.

Key words: adaptation, social adaptation, adaptation to school, younger scholar.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Адаптація учнів першого класу до умов навчання у школі як соціально-педагогічна проблема.....	9
1.1. Сутність та особливості адаптації дитини до умов навчання у школі.....	9
1.2. Суб'єктивні та об'єктивні фактори адаптації першокласників до умов навчання у школі.....	26
1.3. Професійна діяльність соціального педагога з адаптації першокласників до умов навчання у школі.....	34
Розділ 2. Дослідження роботи соціального педагога з адаптації першокласників до умов навчання у школі.....	49
2.1. Форми та методи роботи соціального педагога з вчителями та батьками першокласників.....	49
2.2. Методика й результати проведення дослідження.....	53
2.3. Рекомендації соціальному педагогу з організації адаптації першокласників до умов навчання у школі.....	58
Висновки.....	64
Список використаних джерел.....	68
Додаток.....	73

ВСТУП

Проблема адаптації дитини до шкільного навчання була предметом вивчення багатьох психологів, педагогів, медиків. З'ясуванню її певних аспектів сприяють, зокрема, результати наукових досліджень сутності адаптованості – дезадаптованості, їх причин та особливостей прояву (І. Дубровіна, В. Каган, Р. Овчарова, Н. Самоукіна, А. Фурман та ін.); взаємозв'язку психологічної готовності дитини до школи та особливостей її адаптації до навчання (Л. Божович, Л. Венгер, Н. Гуткіна, В. Давидов, О. Проскура та ін.); емоційного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (О. Кононко, О. Кульчицька, В. Мухіна, П. Якобсон), а також результати вивчення психолого-педагогічних особливостей навчальної діяльності молодших школярів (В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, Г. Люблінська, О. Скрипченко та ін.).

Констатуючи суттєвий внесок названих вчених у розробку проблеми, слід зазначити, що їх творчий доробок зорієнтований на окремі теоретичні аспекти аналізованої проблеми, однак на практичному рівні залишається ще до кінця не розв'язаним питання про соціально-педагогічні умови забезпечення адаптації дітей до шкільного навчання з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

Аналіз педагогічного досвіду свідчить про те, що в сучасних умовах різко збільшується кількість учнів початкових класів, які відчують стан дезадаптації (М. Бітянова, Г. Бурменська, М. Дубровіна, О. Захаров, В. Оржеховська та ін.). Цей стан науковці, вчителі й батьки пов'язують не стільки з проблемою здоров'я дитини або її успішністю навчання, скільки із соціально-психологічним входженням дитини в шкільне життя, в колектив класу, в систему взаємодії «педагог-учень».

Отже, недостатня теоретична і експериментальна перевірка соціально-педагогічних особливостей адаптації дитини до шкільного навчання і

обумовила вибір теми дипломної роботи «Робота соціального педагога з адаптації першокласників до умов навчання у школі».

Актуальність вибраної теми визначається тим, що інтенсифікація навчальної діяльності, що спостерігалися педагогами в останні роки, а також перетворення в соціально-економічній сфері змінили умови життя дітей і визначили необхідність повторного поглибленого аналізу пристосованої діяльності дитини під час вступу до школи і соціально-педагогічної практики, яка пов'язана зі шкільною адаптацією.

Об'єкт дослідження: процес адаптації першокласників до умов навчання у школі.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна діяльність з адаптації першокласників до школи.

Мета дослідження: визначити та обґрунтувати соціально-педагогічні умови адаптації першокласників до умов навчання у школі.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що професійна діяльність соціального педагога буде сприяти ефективній шкільній адаптації учнів молодшого шкільного віку за наступних умов: при проведенні психолого-педагогічної діагностики адаптації дитини до умов шкільного навчання, соціально-педагогічної корекції та роботи з сім'єю.

Завдання дослідження:

- 1) провести теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми шкільної адаптації;
- 2) визначити засоби і методи соціально-педагогічної діяльності з адаптації першокласників до школи;
- 3) експериментально перевірити соціально-педагогічні особливості адаптації дитини до шкільного навчання;
- 4) скласти рекомендації з практичної діяльності соціального педагога з адаптації першокласників до школи.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз соціально-педагогічної, психологічної літератури з

вивчаємої проблеми;

- емпіричні: спостереження, анкетування, проєктивна методика «Я в школі».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що визначено та обґрунтовано соціально-педагогічні умови адаптації першокласників до умов навчання у школі, складено рекомендації з практичної діяльності соціального педагога з адаптації першокласників до школи.

Теоретичну основу дослідження склали праці відомих вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів: Ш. Амонашвілі, М. Безруких, Л. Божовіч, А. Венгера, М. Дубровиної, Р. Овчарової, І. Підласого, О. Савченко.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що теоретичні і експериментальні результати можуть бути використовувані в професійній діяльності педагогів, шкільних психологів, фахівців соціально-психологічних освітніх служб.

РОЗДІЛ 1

АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ШКОЛІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність та особливості адаптації дитини до умов навчання у школі

Початок навчання у школі – один з найважливіших періодів у житті дитини. Це пов'язано не тільки зі зміною соціальної ситуації розвитку дитини, її статусу й зайняттям нової, «внутрішньої позиції школяра», але й з сукупністю різноманітних аспектів психічного розвитку й формування дитини як особистості. В психолого-педагогічній літературі з проблеми адаптації дитини до шкільного навчання визначено, що поняття «адаптація» вивчається в руслі багатьох наук: біології, психології, педагогіки та ін. Вчені розглядають адаптацію як активне пристосування індивіда до умов соціального середовища і як результат цього процесу [32].

В перші навчальні роки може закладатися основа для розвитку в майбутньому успішності (слабкої або високої), тому багато дослідників велике значення надають питанням шкільної готовності, а також адаптації першокласника до нових умов систематичного навчання в колективі однолітків (М. Безруких, Л. Божовіч, А. Венгер, Л. Венгер, І. Дубровіна, С. Ефімова, І. Коробейників, Н. Луськанова, Р. Овчарова, Д. Ельконін).

В педагогічній, психологічній літературі визначено, що адаптація може бути психологічна, сенсорна, соціальна [2; 35; 36].

Соціальна адаптація є одним з видів адаптації, під якою розуміється постійний процес інтеграції індивіда в суспільство, процес активного пристосування індивіда до умов середовища, а також результат цього процесу [49].

В рамках соціальної адаптації може бути виділена адаптація дитини до

школи, тому що під шкільною адаптацією розуміється складний процес пристосування дитини до школи і школи до дитини. Показниками успішної соціальної адаптації виступає високий соціальний статус індивіда в певному середовищі, його психологічне задоволення цим середовищем і його найбільш важливими елементами, зокрема, задоволення роботою, її організацією, умовами і змістом тощо. Показниками низької соціальної адаптації є переміщення суб'єкта в інше соціальне середовище, відхилення у поведінці [39].

Успішність соціальної адаптації залежить від характеристики середовища і суб'єкта. Більшість дослідників стверджують, що адаптацію можна розглядати як складову соціалізації і як її механізм. Отже, соціалізація постає як єдність адаптації та активності особистості: засвоєння норм і цінностей соціального середовища відбувається у взаємозалежності і взаємозв'язку з активністю індивіда.

В педагогіці та психології розглядають соціально-психологічну адаптацію як пристосування особистості до групи, як формування взаємовідносин в ній, та створення власного стилю поведінки. При цьому соціально-психологічна адаптація являє собою оволодіння особистістю певної ролі під час входження в нову соціальну ситуацію [43, 118].

Приступаючи до якоїсь діяльності, людина адаптується до нових умов, поступово звикає до них. У цьому йому допомагає накопичений досвід, який з віком розширюється і збагачується.

О. Нуреева, З. Шейнфельд визначали, що «адаптація – це пристосування організму до нової обстановки. А для дитини дитячий садок безсумнівно є новим, ще невідомим простором, з новим оточенням і новими стосунками. Адаптація включає широкий спектр індивідуальних реакцій, характер яких залежить від психофізіологічних і особистісних особливостей дитини, від сімейних стосунків, що склалися, від умов перебування в дошкільному закладі» [53, 6].

Л. Баданіна визначала, що адаптація до школи характеризує перебудову

пізнавальної, мотиваційної і емоційно-вольової сфер дитини при переході до систематичного організованого шкільного навчання [1].

Під час вступу до школи корінним чином змінюються умови життя і діяльності дитини; ведучою стає навчальна діяльність. О. Королева визначала, що в елементарних формах навчальна діяльність здійснювалася і дошкільником, але для нього вона мала другорядний характер. Так в дошкільному віці ведучої виступала гра; мотиви навчальної діяльності дошкільника також були переважно ігровими [22].

Режим шкільних занять вимагає набагато вищого, ніж в дошкільному дитинстві, рівня довільності поведінки. Необхідність налагоджувати і підтримувати взаємини з педагогами і однолітками в ході спільної діяльності вимагає розвинених навиків спілкування. В зв'язку з цим, на думку Н. Бугайової, особливої важливості набуває готовність до шкільного навчання, яка повинна бути сформована у старших дошкільників [6]. Діти, що мають достатній досвід спілкування, з розвинутою мовою, сформованими пізнавальними мотивами і умінням довільно-вольової регуляції поведінки, легко адаптуються до шкільних умов.

Часто в більш виграшних умовах опиняються діти, що відвідували дитячий сад, оскільки там елементи готовності до шкільного навчання цілеспрямовано формуються педагогічною дією. Діти, що не відвідували дошкільні установи, користувалися пильнішою і індивідуалізованою увагою батьків. Вони, як правило, володіють певними перевагами в пізнавальній сфері, але часто не мають достатнього досвіду взаємин і взагалі стоять на егоцентричній особистісній позиції. Утруднення, що виникають унаслідок недостатньої готовності до школи, можуть бути причиною дезадаптації дитини. Нездатність до адекватної поведінки і невдачі в навчальній діяльності, закріплюючись, сприяють виникненню так званих шкільних неврозів.

М. Іванова вважала, що період соціально-педагогічної адаптації триває від 10-18 днів до 1-3 місяців і супроводжується змінами в емоційній сфері дитини (зростання внутрішньої напруженості, рівня тривожності, імпульсивна

взаємодія з дорослими тощо) [19]. Низький рівень адаптації проявляється у негативному ставленні до шкільного навчання, переважанні негативного настрою, відсутності інтересу до навчальних занять, недбалому виконанні завдань, небажанні самотійно працювати. Це засвідчує факт шкільної дезадаптації дитини – прояву психогенного формування особистості, що зумовлений особливостями її об'єктивного і суб'єктивного статусу в школі та сім'ї і може спричинити порушення навчальної діяльності в майбутньому.

Труднощі адаптації дитини до шкільного навчання, як зазначав С. Лур'є, зумовлені нерівномірністю розвитку пізнавальної сфери та довільної регуляції поведінки [29].

Діти, які не встигають за шкільним ритмом, потребують особливої уваги, індивідуальної роботи вчителя. Складно адаптуються також діти з недорозвиненою дрібною моторикою. Нерідко вони відзначаються достатнім, навіть високим рівнем мовленнєво-розумових операцій, тому дорослі не відразу звертають увагу на їх труднощі в оволодінні письмом. Особливо важко першокласникам, які мають проблеми розвитку мовлення, розумових операцій (порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, розумові висновки, розмірковування) [29].

З огляду на це в роботі зі старшими дошкільниками вихователі повинні уважно аналізувати особливості їхнього розвитку, прогнозувати імовірні проблеми в школі, спрямовувати зусилля на розвиток їхніх знань, умінь і навичок, що максимально полегшило б адаптацію в шкільному середовищі.

Критерієм нормальної адаптованості дитини до шкільного навчання, як писав Р. Буре, є її позитивне ставлення до школи, розуміння пояснюваного вчителем навчального матеріалу, самостійність, здатність зосереджувати увагу при виконанні завдань, охоче виконання громадських обов'язків і доброзичливе ставлення до однокласників [7]. Усе це засвідчує належну ефективність процесу соціально-психологічної адаптації до школи – активного пристосування дитини до класу, вчителя, свого місця у школі.

Погіршення нервово-психічного стану дітей також найбільш виражене в

першому півріччі шкільного навчання. Спеціальні дослідження показують, що саме в цей період число учнів, мають нервово-психічні відхилення, зростає приблизно на 14-16%, а до кінця навчального року число таких дітей збільшується приблизно на 20%. Найбільш важкі для дитини перші 6-9 тижнів перебування в школі, що характеризуються як час «гострої адаптації». Але і опісля два місяці навчання багато дітей продовжують переживати серйозні труднощі.

А. Венгер описує три рівні адаптації до шкільного навчання:

1. Високий рівень адаптації. Першокласник позитивно відноситься до школи; вимоги сприймає адекватно; навчальний матеріал засвоює легко, глибоко і повно; вирішує ускладнені завдання; старанний, уважно слухає вказівки і пояснення вчителя; виконує доручення без зайвого контролю; виявляє велику цікавість до самостійної роботи; готується до всіх уроків; займає в класі сприятливе статусне положення.

2. Середній рівень адаптації. Першокласник позитивно відноситься до школи, її відвідини не викликають негативних переживань; розуміє навчальний матеріал, якщо вчитель висловлює його детально і наочно; засвоює основний зміст навчальних програм; самостійно вирішує типові завдання; буває зосереджений тільки тоді, коли зайнятий чимось для нього цікавим; суспільні доручення виконує сумлінно; дружить з багатьма однокласниками.

3. Низький рівень адаптації. Першокласник негативно або індіферентно відноситься до школи, нерідкі скарги на нездоров'я; домінує пригнічений настрій; спостерігаються порушення дисципліни; з'ясовний вчителем матеріал засвоює фрагментарно, самостійна робота з підручником утруднена; при виконанні самостійних навчальних завдань не виявляє цікавості; до уроків готується нерегулярно, йому необхідний постійний контроль, систематичні нагадування і спонуки з боку вчителя і батьків; зберігає працездатність і увагу при подовжених паузах для відпочинку; близьких друзів не має, знає по іменах і прізвищах лише частину однокласників [47].

Високий рівень адаптації дитини, як зазначали Б. Ананьєв, Н. Тализіна,

Ш. Амонашвілі, забезпечує виховання її у повній сім'ї, в якій відсутні конфліктні ситуації; наявності належного рівня освіти батька й матері, правильні методи виховання у сім'ї; позитивне ставлення до дітей вихователя старшої (підготовчої до школи) групи; позитивне ставлення до дітей вчителя першого класу; функціональна готовність дитини до навчання у школі; сприятливий статус дитини у групі до вступу в перший клас; задоволеність спілкуванням із дорослими; адекватне усвідомлення свого становища в групі однолітків. З урахуванням цього грузинський педагог-новатор Ш. Амонашвілі стверджував, що дітей - шестиліток потрібно готувати не просто до школи (навчання читання, письмо, лічба), а готувати до ролі учнів, щоб вони розуміли свою нову позицію, нову роль вчителя, значення і зміст його вимог і оцінок) [12].

Про наявність внутрішньої позиції школяра свідчать позитивне ставлення до вступу в школу як до природного і обов'язкового явища в своєму житті; уявлення про школу та шкільний зміст занять, інтерес до занять з навчання грамоти і лічби; надання переваги колективним заняттям над індивідуальними; позитивне ставлення до вимог дисциплінованої поведінки, очікування оцінки; визнання авторитету вчителя.

Враховуючи критерії ступеня адекватності між цілями і результатами діяльності особистості, А. Фурман зазначає, що є підстави чітко розмежувати три різновиди адаптаційних процесів:

а) адаптованість як справжня чи відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами, що супроводжується позитивним ставленням-оцінкою, розумінням, прийняттям особистості до навколишнього світу і самої себе;

б) не адаптованість як більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між цілями і результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки, але яка не справляє психотравмуючого впливу на особистість;

в) дезадаптованість як певна дисгармонія між цілями і результатами, що є

джерелом психічної напруги (стрес, психічний зрив, паніка та ін.), внутрішнього дискомфорту і нестабільності перебігу психічних процесів (страх, депресія, фрустрація тощо) [6].

До видів шкільної адаптації М. Безруких відносив: фізіологічну, соціально-психологічну адаптацію.

На думку автора, фізіологічна адаптація характеризує етапи пристосування організму людини до змінних умов оточуючого середовища. Вона передбачає три періоду:

– перший – коли на весь комплекс нових дій, пов'язаних з початком навчання, діти відповідають бурхливою реакцією і значною напругою практично всіх систем організму. Ця «фізіологічна буря» триває достатньо довго – 2-3 тижні. У цьому періоді ні про яку економію ресурсів і говорити не доводиться: витрачається все, що є, а іноді і у борг береться. Тому батькам важливо пам'ятати, яку високу фізіологічну ціну платить кожна дитина в цей час;

– другий період (наступає пізніше – це час нестійкого пристосування) - коли організм шукає і знаходить якісь оптимальні (або близькі до оптимальних) варіанти реакцій на ці дії;

– третій період – коли виникає стійке пристосування, організм знаходить найбільш відповідні варіанти реагування на навантаження, що вимагають меншої напруги [6].

Яку б роботу не виконував школяр, будь то розумова робота, статичне навантаження, яке випробовує він при вимушеній сидячій позі, або психологічне навантаження спілкування у великому і ще мало знайомому колективі, організм, вірніше, кожна з його систем повинна відреагувати своєю напругою, своєю роботою. А ми знаємо, що можливості дитячого організму не безмежні, і тривала напруга, пов'язана з ним стомлення і перевтома можуть коштувати дитині здоров'я.

Соціально-психологічна адаптація, як зазначав М. Безруких, визначає процес звикання особистості дитини до умов шкільного навчання. У своїх

спостереженнях за першокласниками, М. Безруких і С. Єфімова, показали, що даний вид адаптації може проходити по-різному [2].

О. Савченко визначала, що більшість дітей адаптуються протягом перших двох місяців навчання [48]. Вони відносно швидко вливаються в колектив, освоюються в класі, набувають нових друзів; у них майже завжди гарний настрій, вони спокійні, доброзичливі, сумлінно і без видимої напруги виконують вимоги вчителя. Звичайно, їм ще важко виконувати всі вимоги правил поведінки; але до кінця жовтня такі діти зазвичай освоюються і з новим статусом учня, і з новими вимогами, і з новим розпорядком дня.

Іншим потрібно більше часу; вони і місяць, і інший, і третій можуть грати на уроках або з'ясовувати відносини з товаришем, не реагуючи на зауваження вчителя (або, навпаки, реагуючи «як маленькі» – сльозами і істерикою). І з освоєнням навчальної програми у них справи складаються не просто. Лише до кінця першого півріччя їх поведінка стає «правильною».

У третіх, до значних труднощів в навчальних справах додаються труднощі серйознішого характеру. У них виявляються негативні форми поведінки, різкі викиди негативних емоцій. Саме на таких дітей найчастіше скаржаться вчителі, товариші, батьки. Часто такі діти стають знедоленими людьми в колективі класу, а це народжує реакцію протесту - вони задираються на змінах, кричать, погано поводяться на уроці. Якщо вчасно не розібратися в причинах такої поведінки, це може привести до нервового зриву і порушення психічного здоров'я. Тому, якщо поведінка дитини дуже турбує вчителя і батьків, варто звернутися до дитячого психолога і до лікаря-психоневрології. Зрозуміло, всі ці психологічні навантаження і перебудова способу життя першокласника реалізуються і на «фізіологічному рівні» [2].

Відомі численні публікації, присвячені вивченню труднощів шкільної адаптації, її критеріїв, рівнів, етапів. Особливо відзначимо поняття «дезадаптація», яке займає важливе місце в педагогічній літературі і практиці. Це поняття тісно пов'язане із слабкою успішністю, а причини їх часто співпадають. У свою чергу, дезадаптація сама у багатьох випадках є причиною

слабкої успішності (Е. Александровська, Н. Вайзман, О. Новікова). Поняття “шкільна дезадаптація” стало використовуватися для опису різних проблем і труднощів, що виникають у дітей у зв’язку з вступом до школи. Початок навчання у школі породжує істотні зміни в емоційному житті дитини, пов’язані з її новим соціальним становищем. У першокласника виникають нові стосунки: з учителем, з колективом класу, зі школою як навчальним закладом, з’являються нові обов’язки (систематично готувати уроки, виконувати доручення вчителя та ін.). Все це викликає відповідні емоційні переживання.

Психологи стверджують, що період адаптації до школи триває в середньому від 10-18 днів до 1-3 місяців і супроводжується зростанням внутрішньої напруженості дитини, підвищенням рівня тривожності і зниженням самооцінки [3, 5]. У сприятливих умовах емоційне самопочуття і самооцінка дитини стабілізуються, але якщо процес адаптації дитини ускладнюється, то особистісний розвиток дитини може деформуватися.

Процес адаптації дитини до школи так само можна розділити на декілька етапів, кожен з яких має свої особливості і характеризується різним ступенем напруженості функціональних систем організму.

Перший етап – орієнтування, коли у відповідь на весь комплекс нових дій, пов’язаних з початком систематичного спілкування, відповідають бурхливою реакцією і значною напругою практично всі системи організму. Ця «фізіологічна буря» триває достатньо довго (2–3 тижні).

Другий етап – нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить якісь оптимальні (або близькі до оптимальних) варіанти реакцій на ці дії. На першому етапі ні про яку економію ресурсів організму говорити не доводиться: організм витрачає все, що є, а іноді і «борг бере». На другому етапі ця ціна знижується, буря починає затихати.

Третій етап – період щодо стійкого пристосування, коли організм знаходить найбільш відповідні варіанти реагування на навантаження, що вимагають меншої напруги всіх систем. Яку б роботу не виконував школяр, будь то розумова робота по засвоєнню нових знань, статичне навантаження, яке

випробовує організм при вимушеній «сидячій» позі, або психологічне навантаження спілкування у великому і різноманітному колективі, організм, вірніше, кожна з його систем, повинен відреагувати своєю напругою, своєю роботою. Тому чим більше напруга видаватиме кожна система, тим більше ресурсів витратить організм. А ми знаємо, що можливості дитячого організму далеко не безмежні, а тривала напруга і пов'язане з ним стомлення і перевтома можуть коштувати організму дитини здоров'я.

Тривалість всіх трьох фаз адаптації – приблизно 5–6 тижнів, а найбільш складним є перший місяць.

Показником успішної адаптації є продуктивність у навчальній діяльності, позитивне емоційне самопочуття, відсутність внутрішньої напруженості, пригніченості.

Ефективність процесу шкільної адаптації значною мірою визначає успішність навчальної діяльності, збереження фізичного і психічного здоров'я дитини.

Більшість дітей адаптується до школи досить швидко, із задоволенням відвідує заняття, виконує завдання і вимоги вчителів та батьків. У деяких дітей процес адаптації сильно затягується. Деадаптованість учнів приводить до неадекватної, погано контрольованої поведінки, конфліктних стосунків, ускладнень в особистісному розвитку, проблем у навчальній діяльності.

На думку А. Шмельова, стійка невідповідність школяра вимогам успішності й нормативам поведінки зумовлена емоційною дезадаптацією, джерела та причини якої полягають у недоліках навчальної діяльності або міжособистісних стосунках дитини у школі [7].

Ми звертаємося до аналізу емоційної адаптації у дітей молодшого шкільного віку, бо на даному віковому етапі домінує саме емоційний компонент у структурі адаптаційних процесів. Цей вік пов'язаний із кризою семи років. У період кризи дитина переживає стан підвищеного психологічного напруження. Крім того, на момент вступу до школи та початковому періоді навчання зростає кількість невротичних реакцій, нервово-психічних і

соматичних розладів порівняно із дошкільним віком. За даними Н. Самоукіної, «з початком навчання у школі у 67-69% непідготовлених дітей виникають специфічні реакції: страх, зриви, істеричні реакції, підвищена сльозливість, загальмованість тощо. Діти бояться вчитися, відчувають страх перед виходом до дошки, бояться низьких балів, приниження; бояться виявитися неспроможними, спізнитися на урок» [4, 92].

Під емоційною дезадаптацією дітей молодшого шкільного віку вчені розуміють психічний стан, викликаний тривалим емоційним напруженням, який виявляється у зміні механізмів саморегуляції поведінки, зниженні продуктивності пізнавальних процесів, виникненні комунікативних проблем.

У першокласників емоційна дезадаптація виявляється у поведінкових симптомах як надмірна розгальмованість та загальмованість. Зрив механізмів гальмування та регуляції поведінки призводить до «моторно-розгальмованої поведінки» у дітей. Специфічною рисою таких дітей є надмірна активність, яка не має ніякої осмисленої мети та спрямованості, надмірна метушливість, короткотривала увага. Для таких учнів характерний слабкий контроль за виявленням почуттів, надмірна рухливість та прагнення повернути до себе увагу оточуючих.

Іншою формою викривлення гальмівних механізмів регуляції поведінки є психомоторна загальмованість. Такі школярі вирізняються помітним зниженням рухової активності, уповільненим темпом психічної діяльності, звуженістю діапазону та виявлення емоційних реакцій. У дітей спостерігається плаксивість, інертність, нерішучість, загальмованість, яка інколи доходить до ступору [3].

Емоційна дезадаптація виникає внаслідок довготривалого впливу на дитину травмуючої ситуації у сім'ї та школі, порушення стосунків із батьками, учителями та однолітками. Відтак дитина стає напруженою, тривожною, агресивною, конфліктною, у неї виникає комплекс неповноцінності.

І. Коробейників та Н. Лусканова виокремлюють такі ситуації, які зумовлюють виникнення емоційної дезадаптації учнів першого класу, як:

- а) нездатність виконати навчальне навантаження;
- б) вороже ставлення педагога;
- в) зміна шкільного колективу;
- г) неприйняття дитячим колективом [4].

Таким чином, вчені виділяють такі групи дітей з емоційною дезадаптацією, для яких характерні наступні особливості:

Перша група - гіперактивні діти. Вони характеризуються:

- підвищеною рухливістю (на перерві запальні, бігають; дуже неспокійні та метушливі; беручи участь у грі, зовсім не володіють собою; під час уроку не слухають педагога, займаються зайвими справами, розмовляють, не докладають зусиль і нестаранно виконують шкільні завдання);
- емоційною нестійкістю (недостатній контроль за емоціями, часта швидка їх зміна);
- порушенням уваги (не можуть сконцентрувати увагу на певний час, виконуючи домашні і класні завдання, уникають довготривалого напруження думки і зусиль).

Друга група - тривожні діти. До неї належать учні з:

- підвищеною емоційною нестійкістю (зайве хвилювання, напруженість поєднуються з високою збудливістю, підвищеною відповідальністю; хвилюються про те, як сприймають їх інші діти, уникають гіперактивних однокласників, рухливих ігор);
- недостатньою продуктивністю в ситуації підвищеного стресу (навчаються старанно, але постійно потребують допомоги та контролю з боку вчителя, бояться будь-яких перевірок, хвилюються про те, чи цікавляться ними дорослі, чи люблять їх) [13, 25].

Дітям цього віку властиві психологічні особливості, які сприяють виникненню тривожності: підвищена емоційна чутливість до зовнішніх впливів та сильна зовнішня і внутрішня реакція на них; недостатньо розвинена довільність пізнавальної і, особливо, емоційно-вольової сфер; безпосередність сприйняття зовнішнього світу і обмеженість форм адаптивних реакцій; високий

рівень наслідування та емоційного зараження; залежність від оцінок дорослих; низька здатність протистояти чужій думці. Тому саме в цьому віці тривожність може закріпитися як властивість особистості.

Третя група - діти з агресивною поведінкою. Вони характеризуються:

- недовірою до нових людей, речей, ситуацій (не довіряють одноліткам; розмовляють з учителем лише наодинці, плачуть, коли отримують зауваження, будь-який успіх потребує величезних зусиль);

- ворожістю (неслухняні, часто конфліктують з однокласниками, кричать, погрожують, застосовують силу).

Причинами агресивності є: страх бути травмованим, ображеним, ушкодженим. Чим сильніша агресія, тим сильніший страх криється за нею. Страху спричиняють порушення у соціальних стосунках дитини і дорослих, які її оточують.

Розрізняють такі форми агресії: фізична агресія – бійки, ламання речей, вербальна агресія – діти ображають, сваряться, глузують.

Четверта група – аутичні діти із симптомом відторгненості, які характеризуються:

- самоусуненням (уникають контактів з учителем, однокласниками; люблять гратися на самоті; відсутній інтерес до колективних ігор; відповідаючи на уроці, виявляють неспокій);

- депресією (перепади настрою, активності, старанність у навчальній роботі часто змінюється, на уроці не виявляють ініціативи; повільні в рухах, розмові);

- послабленою здатністю до концентрації уваги.

Таким чином, емоційна дезадаптація виявляється в негативному ставленні до школи, особистісному неблагополуччі: наявності страхів, підвищеної тривожності, порушенні саморегуляції, розгальмованості або загальмованості поведінки. Прихована форма характеризується тим, що немає чітко виявлених відхилень у соціальній поведінці, тоді як стан явної емоційної дезадаптації діагностується за наявності таких ознак: відмова від перебування у школі,

підвищена тривожність, страх, порушення поведінки. Прихована емоційна дезадаптація характеризується невиразністю позитивних емоцій, пов'язаних із навчанням, спілкуванням з однолітками, надмірною схильністю до відторгненості, суму, пригніченості, депресії, зануренням в себе, недовірою до нових людей, речей та ситуацій.

Отже, шкільна дезадаптація, яка може виникати у дитини на етапі початкового навчання, пов'язана із впливом як зовнішніх, соціальних чинників, так і індивідуально-психологічних чинників. Виявлення основних причин та чинників дасть змогу прогнозувати виникнення шкільної дезадаптації, а здійснення цілеспрямованої психопрофілактичної і психокорекційної роботи сприятиме зниженню кількості дезадаптованих дітей, збереженню фізичного та психічного здоров'я дитини. Подальших досліджень потребує проблема впливу типу педагогічної взаємодії на успішність адаптації дітей до шкільного навчання.

Період адаптації до школи, на думку Н. Нечаєвої, є дуже складним для першокласників [35]. Вважаємо, що в цей період деякі діти можуть бути дуже галасливими, галасливими, без утримаю носяться по коридорах, відволікаються на уроках, навіть можуть поводитися розбещено з вчителями: грубити, вередувати. Інші дуже скуті, боязкі, прагнуть триматися непомітно, слухають, коли до них поводяться з питанням, при щонайменшій невдачі, зауваженні плачуть. У деяких дітей порушується сон, апетит, вони стають дуже капризні, з'являється інтерес до іграшок, ігор, книг для дуже маленьких дітей.

І. Дубровіна визначала, що збільшується кількість захворювань, які називають функціональними відхиленнями, вони викликані тим навантаженням, яке випробовує психіка дитини, його організм у зв'язку з різкою зміною образу життя, у зв'язку із значним збільшенням тих вимог, яким дитина повинна відповідати [15].

Звичайно, не у всіх дітей адаптація до школи протікає з подібними відхиленнями, але є першокласники, у яких цей процес сильно затягується. Такі діти часто і довго хворіють, причому хвороби носять психосоматичний

характер, ці діти складають групу ризику з погляду виникнення шкільного неврозу. Деякі діти до середини дня виявляються вже перевтомленими, тому, що школа для них є стресогеним чинником, вже дорога в школу для багатьох вимагає підвищеної уваги, напруги. Протягом дня у них не буває можливості повного розслаблення, як фізичного, так і розумового, емоційного. Деякі діти невеселі вже вранці, виглядають перевтомленими, у них з'являються головні болі і болі в області живота: страх, тривога перед майбутньою роботою в класі, із-за розставання з будинком, батьками такий великий, що дитина в деякі дні не може йти в школу.

Теоретичне вивчення особливостей процесу адаптації першокласників до школи, дозволило виділити ті його форми, знання яких дозволить реалізувати ідеї спадкоємності в роботі вихователя дошкільної установи і вчителя загальноосвітньої школи та соціального педагога.

1. Адаптація організму до нових умов життя і діяльності, до фізичних і інтелектуальних навантажень. В даному випадку рівень адаптації залежатиме від віку дитини, яка пішла в школу; від того, чи відвідував він дитячий сад або його підготовка до школи здійснювалася в домашніх умовах; від ступеня сформованості морфофункціональних систем організму; рівня розвитку довільної регуляції поведінки і організованості дитини; від того, як змінювалася ситуація в сім'ї.

2. Адаптація до нових соціальних відносин і зв'язків відноситься більшою мірою до просторово-часових відносин (режим дня, особливе місце для зберігання шкільного приладдя, шкільної форми, підготовка уроків, зрівнювання дитини в правах із старшими братами, сестрами, визнання його «дорослості», надання самостійності і ін.); особово-смісловим відносинам (відношення до дитини в класі, спілкування з однолітками і дорослими, відношення до школи, до самого собі як що вчиться); до характеристики діяльності і спілкування дитини (відношення до дитини в сім'ї, стиль поведінки батьків і вчителів, особливості сімейного мікроклімату, соціальна компетентність дитини і ін.).

3. Адаптація до нових умов пізнавальної діяльності залежить від актуальності освітнього рівня дитини (знань, умінь, навиків), отриманої в дошкільній установі або в домашніх умовах; інтелектуального розвитку; від навчальної як здатності опанувати уміннями і навиками навчальної діяльності, допитливості як основи пізнавальної активності; від сформованості творчої уяви; комунікативних здібностей (уміння спілкуватися з дорослими, однолітками).

Створення сприятливих умов адаптації дитини до школи з урахуванням особливостей її прояву є найважливішим чинником забезпечення спадкоємності в його розвитку. Від того, як протікає процес адаптації, багато в чому залежить психофізичний стан майбутнього учня. Терміни адаптації першокласників можуть бути різними. Зазвичай стійка пристосовність до школи наголошується в першому півріччі навчання. Проте встановлено, що у 20 - 30% шестирічних дітей цей процес не завершується протягом першого року навчання.

Оптимальний адаптаційний період складає один-півтора місяця. Залежно від різних чинників рівень адаптації дітей до нових умов може бути різним: високим, нормальним і низьким. Психологами доведено, що найбільш напруженими для всіх дітей є перші чотири тижні навчання. Це період так званої «гострої» адаптації. В цей час не слід підвищувати навантаження, темп роботи.

Активний період навчання повинен починатися після «гострого» періоду адаптації.

Якщо фізіологічна адаптація протікає як би автоматично, то з соціально-педагогічною адаптацією справа йде інакше: вона є процесом активного пристосування.

Отже, соціально-педагогічна адаптація є процесом активного пристосування, у відмінності від фізіологічної адаптації, яка відбувається як би автоматично. Відносини з середовищем, до якого треба пристосовуватися, особливі. Тут не тільки середовище впливає на людину, але і він сам міняє

соціально-психологічну ситуацію. Тому адаптувати доводиться не тільки дитині до класу, до свого місця в школі, до вчителя, але і самим педагогам до нових для них вихованців.

Деяка частина першокласників зазнає труднощі, перш за все в налагодженні взаємин з вчителем і однокласниками, що нерідко супроводжується низьким рівнем оволодіння шкільною програмою. У виразі їх осіб видно емоційний дискомфорт: печаль, тривога, напруженість типові для них.

Відсутність адаптації у певної частини школярів пов'язана з поведінковими проблемами – низьке засвоєння шкільних норм поведінки. На уроках ці діти неуважні, часто не слухають пояснення вчителя, відволікаються на сторонні заняття і розмови, якщо ж вони зосереджуються на завданні, то виконують його правильно. На зміні відбувається розрядка напруги: вони бігають, кричать, заважають іншим хлоп'ятам. Все це поступово приводить до їх ізоляції, все частіше в поведінці виявляються спалахи гніву, злості по відношенню до однокласників.

Адаптація дитини до школи процес не односторонній: не тільки нові умови впливають на малюка, але і сам він намагається змінити соціально-психологічну та соціально-педагогічну ситуацію, не тільки «вбудуватися в неї», але і її «прибудувати до себе». Адже та і вчителю необхідно адаптуватися до ситуації взаємодії з новими для нього учнями.

1.2. Суб'єктивні та об'єктивні фактори адаптації першокласників до умов навчання у школі

Вступ до школи знаменує собою початок нового вікового періоду в життя дитини – початок молодшого шкільного віку, провідною діяльністю якого стає навчальна діяльність.

В. Мухіна визначала, що молодший шкільний вік (з 6-7 років)

характеризується важливою зовнішньою обставиною в житті дитини – вступ до школи. В даний час школа приймає, а батьки віддають дитину в 6-7 років. Школа бере на себе відповідальність, через форми різних співбесід, визначити готовність дитини до початкового навчання [32].

Дитина, що поступила в школу, автоматично займає абсолютно нове місце в системі відносин людей: у нього з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю. Близькі дорослі, вчитель, навіть сторонні люди спілкуються з дитиною не тільки як з унікальною людиною, але і як з людиною, що узяла на себе зобов'язання вчитися, як всі діти його віку.

Р. Овчарова визначала, що дитина, коли стає учнем, відкриває для себе нове місце в соціальному просторі людських відносин [36]. До цього моменту він вже багато чого досяг в міжособистісних відносинах: він орієнтується в сімейно-споріднених відносинах і уміє зайняти бажане і відповідне своєму соціальному статусу місце серед рідних і близьких. Він уміє будувати відносини з дорослими і однолітками: має навички самовладання, уміє підпорядкувати себе обставинам, бути непохитним до своїх бажань. Він вже розуміє, що оцінка його вчинків і мотивів визначається, перш за все, тим як його вчинки виглядають в очах навколишніх людей. У цьому віці істотним досягненням в розвитку особи дитини виступає переважання мотиву «Я винен», над мотивом «Я хочу».

Один з найважливіших підсумків психічного розвитку в період дошкільного віку – психологічна готовність дитини до шкільного навчання.

До 6-7 років підвищується рухливість нервових процесів, наголошується більше, ніж у дошкільників, рівновага процесів збудження і гальмування. Але процеси збудження все ще превалюють над процесами гальмування, що визначає такі характерні особливості молодших школярів, як непосидючість, підвищена активність, сильна емоційна збудливість. У фізіологічному плані треба відзначити, що в 6-7 літньому віці дозрівання крупних м'язів випереджає розвиток дрібних, і тому дітям легко виконувати порівняно сильні, розмашисті рухи, чим ті які вимагають великій точності, тому діти швидко втомлюються

при виконанні дрібних рухів (лист) [41].

Збільшена фізична витривалість, підвищення працездатності носять відносний характер, але в цілому більшість дітей випробовують високу стомлюваність, викликану ще і додатковим, не властивим для даного віку, шкільними навантаженнями (доводиться багато сидіти при життєвій потребі в русі). Працездатність дитини різко падає через 25-30 хвилин після початку уроку і може різко знизитися на 2-му уроці. Діти сильно стомлюються при підвищеній емоційній насиченості уроків, заходів. Все це треба враховувати, маючи на увазі вже згадувану збудливість дітей.

До суб'єктивних факторів, як зазначав П. Лосев, що впливають на адаптацію дитини до шкільного навчання також слід віднести і стан здоров'я першокласника [28].

Відомо, що проблема труднощів навчання в початковій школі одна з найскладніших. Перш за все, розглянемо особливості адаптації і труднощі навчання, пов'язані із здоров'ям. Спочатку поведінка і самопочуття дітей переважно міняється в гіршу сторону. Це помічають і вчителі і батьки. Деякі малюки стають неспокійними, або, навпаки, млявим, сонливим, плаксивим, дратівливими, скаржаться, що “болить головка, погано їдять, насилу засипають. Все це поки з'ясовано: адже відбувається пристосування дитини до нових умов навчання і виховання, і, звичайно, не проходить безслідно для самопочуття. Але проходить 1–2 місяці, і більшість хлоп'ят стають спокійнішими і дисциплінованими, відчувають себе вже школярами, успішно засвоюють програму.

Зі вступом до школи в житті дитини відбуваються істотні зміни, корінним чином міняється соціальна ситуація розвитку, формується новий для дитини вид діяльності – навчальна діяльність.

На основі цієї нової діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення: у центр свідомості висувається мислення. Таким чином, мислення стає домінуючою психічною функцією і починає визначати поступово і роботу всіх інших психічних функцій (пам'яті, уваги, сприйняття).

З розвитком мислення інші функції теж інтелектуалізуються і стають довільними.

Розвиток мислення сприяє появі нової властивості особи дитини - рефлексії, тобто усвідомлення себе, свого положення в сім'ї, класі, оцінка себе як учня: хороший - поганий. Цю оцінку «себе» дитина черпає з того, як відносяться до нього навколишні, близькі люди. Згідно концепції відомого американського психолога Е. Еріксона, в цей період у дитини формується така важлива особова освіта як відчуття соціальної і психологічної компетентності або за несприятливих умов – соціальної і психологічної неповноцінності [41].

Л. Виготський відзначав інтенсивний розвиток інтелекту в молодшому шкільному віці. Розвиток мислення приводить, у свою чергу, до якісної перебудови сприйняття і пам'яті, перетворенню їх в регульовані, довільні процеси [47].

Встановлено, що дитина 7-8 років зазвичай мислить конкретними категоріями. Потім відбувається перехід до стадії формальних операцій, яка пов'язана з певним рівнем розвитку здібності до узагальнення і абстрагування. До моменту переходу в середню ланку школярі повинні навчитися самостійно міркувати, робити виводи, зіставляти, аналізувати, знаходити приватне і загальне, встановлювати прості закономірності.

Молодший школяр в своєму розвитку йде від аналізу окремого предмету, явища до аналізу зв'язків і відносин між предметами і явищами. Останнє є необхідна передумова розуміння школярем явищ навколишньому життю.

Особливі труднощі виникають у причинно-наслідкових зв'язків, що вчаться в розумінні. Молодшому школяру легко встановлювати зв'язок від причини до слідства, чим від слідства до причини. Це і зрозуміло: від причини до слідства встановлюється прямий зв'язок, розгляд же фактів в зворотному порядку припускає аналіз самих різних причин, що дитині часто ще не під силу.

Розвиток теоретичного мислення, тобто мислення в поняттях, сприяє виникненню до кінця молодшого шкільного віку рефлексії (дослідження природи самих понять), яка перетворює пізнавальну діяльність і характер відносин до інших людей і до самого собі.

Під впливом навчання пам'ять розвивається в двох напрямках:

- посилюється роль і питома вага словесно-логічного, смислового запам'ятовування (в порівнянні з наочно-образним);
- дитина опановує можливістю свідомо управляти своєю пам'яттю і регулювати її прояви (запам'ятовування, відтворення, пригадування).

У зв'язку з відносним переважанням першої сигнальної системи у молодших школярів розвиненіша наочно-образна пам'ять. Діти краще зберігають в пам'яті конкретні відомості: події, особи, предмети, факти, чим визначення і пояснення. Вони схильні до запам'ятовування шляхом механічного повторення, без усвідомлення смислових зв'язків.

Це пояснюється тим, що молодший школяр не уміє диференціювати завдання запам'ятовування (що треба запам'ятати дослівно, а що у загальних рисах, - цьому треба учити).

Дитина ще погано володіє мовою, їй легко завчити все, чим відтворювати текст своїми словами. Діти ще не уміють організовувати смислове запам'ятовування: розбивати матеріал на смислові групи, виділяти опорні пункти для запам'ятовування, складати логічний план тексту.

До переходу в середню ланку в учня повинна сформуватися здібність до запам'ятовування і відтворення сенсу, істоти матеріалу, доказу, аргументації, логічних схем міркувань.

Дуже важливо навчити школяра правильно ставити цілі для запам'ятовування матеріалу. Саме від мотивації залежить продуктивність запам'ятовування. Якщо учень запам'ятовує матеріал з певною установкою, то цей матеріал запам'ятовується швидшим, пам'ятається довше, відтворюється точніше.

Вітчизняні педагоги Л. Журова, В. Зайцева визначали, що в хлопчиків і

дівчаток молодшого шкільного віку є деякі відмінності в запам'ятовуванні [16; 17]. Дівчатка уміють примусити себе, набудувати на запам'ятовування, їх довільна механічна пам'ять краща, ніж у хлопчиків. Хлопчики виявляються успішнішими в оволодінні способами запам'ятовування, тому у ряді випадків їх опосередкована пам'ять виявляється ефективнішою, ніж у дівчаток.

В процесі навчання сприйняття стає таким, що більш аналізує, більш диференційованим, приймає характер організованого спостереження; змінюється роль слова в сприйнятті. У першокласників слово по перевазі несе називну функцію, тобто є словесним позначенням після пізнання предмету; у більш старших класів, що вчать, слово-назва є швидше найзагальнішим позначенням об'єкту, передуманням глибшому його аналізу [17].

У розвитку сприйняття велика роль вчителя, який спеціально організовує діяльність учнів по сприйняттю тих або інших об'єктів, учить виявляти істотні ознаки, властивості предметів і явищ. Одним з ефективних методів розвитку сприйняття є порівняння. Сприйняття при цьому стає глибшим, кількість помилок зменшується.

Можливості вольового регулювання уваги в молодшому шкільному віці обмежені. Якщо старший школяр може примусити себе зосередитися на нецікавій, важкій роботі ради результату, який очікується в майбутньому, то молодший школяр зазвичай може примусити себе наполегливо працювати лише за наявності «близької» мотивації (похвали, позитивної відмітки).

Л. Фридман зазначав, що в молодшому шкільному віці увага стає концентрованою і стійкою тоді, коли навчальний матеріал відрізняється наочністю, яскравістю, викликає у школяра емоційне відношення [53].

Змінюється зміст внутрішньої позиції дітей. Вона в перехідний період більшою мірою визначається взаєминами з іншими людьми, перш за все з однолітками. У цьому віці з'являються домагання дітей на певне положення в системі ділових і особових взаємин класу, формується достатньо стійкий статус учня в цій системі.

На емоційний стан дитини все більшою мірою починає впливати те, як

складаються його відносини з товаришами, а не тільки успіхи в навчанні і відносини з вчителями.

Істотні зміни відбуваються в нормах, якими регулюються відносини школярів один одному. Якщо в молодшому шкільному віці ці відносини регламентуються в основному нормами «дорослої» моралі, тобто успішністю в навчанні, виконанням вимог дорослих, то до 9-10 років на перший план виступають так звані «стихійні дитячі норми», пов'язані з якостями справжнього товариша.

При правильному розвитку школярів дві системи вимог, до позиції учня і позиції суб'єкта спілкування, тобто товариша, не повинні протиставлятися. Вони повинні виступати в єдності, інакше вірогідність появи конфліктів і з вчителями, і з однолітками достатньо велика.

На початку навчання самооцінка школяра формується вчителем на основі результатів навчання. До закінчення початкової школи всі звичні ситуації піддаються коректуванню і переоцінці іншими дітьми. При цьому до уваги приймаються не навчальні характеристики, а якості, що виявляються при спілкуванні. Від 3-го до 4-го класу різко зростає кількість негативних самооцінок учнів. Незадоволеність собою у дітей цього віку розповсюджується не тільки на спілкування з однокласниками, але і на навчальну діяльність [41]. Загострення критичного відношення до себе актуалізує у молодших школярів потребу в загальній позитивній оцінці своєї особи іншими людьми, перш за все дорослими.

Характер молодшого школяра, як зазначала М. Дубровіна, має наступні особливості: імпульсна, схильність негайно діяти, не подумавши, не зваживши всіх обставин (причина – вікова слабкість вольової регуляції поведінки); загальна недостатність волі – школяр 7-8 років ще не уміє тривало переслідувати намічену мету, наполегливо долати труднощі [15].

Примхливість і упертість пояснюються недоліками сімейного виховання: дитина звикла, щоб всі його бажання і вимоги задовольнялися. Примхливість і упертість – своєрідна форма протесту дитини проти тих вимог, які йому

пред'являє школа, проти необхідності жертвувати тим, що «хоче», в ім'я того, що «треба».

До закінчення початкової школи у дитини формуються: працьовитість, старанність, дисциплінованість, акуратність. Поступово розвиваються здібність до вольової регуляції своєї поведінки, уміння стримуватися і контролювати свої вчинки, не піддаватися безпосереднім імпульсам, росте наполегливість. До закінчення початкової школи змінюється відношення до навчальної діяльності.

Спочатку, як визначала О. Простатіна, у першокласника формується інтерес до самого процесу навчальної діяльності (першокласники можуть захоплено і старанно робити те, що їм в житті ніколи не стане в нагоді, наприклад змальовувати японські ієрогліфи) [45]. Потім формується інтерес до результату своєї праці, так, наприклад, хлопчик на вулиці вперше самостійно прочитав вивіску, був дуже радий.

Після виникнення інтересу до результатів навчальної праці у першокласників формується інтерес до змісту навчальної діяльності, потреба набувати знань. Формування інтересу до змісту навчальної діяльності, придбання знань пов'язано з переживанням школярами відчуття задоволення від своїх досягнень. А стимулює це відчуття схвалення вчителя, дорослого, підкреслення навіть самого невеликого успіху, просування вперед [45].

В цілому за час навчання дитини в початковій ланці школи, на думку О. Проскури, в неї формуються наступні якості: довільність, рефлексія, мислення в поняттях; він повинен успішно освоїти програму; у нього повинні бути сформовані основні компоненти діяльності; окрім цього повинен з'явитися якісно новий, «доросліший» тип взаємин з вчителями і однокласниками [44].

До умов соціально-педагогічної адаптації дитини до навчання у першому класі, слід, на нашу думку, віднести наступне.

По-перше, міняється соціальна позиція дитини: з дошкільника він перетворюється на учня. У нього з'являються нові і складні обов'язки: робити

уроки, приходити вчасно в школу, бути уважним на уроках, дисциплінованим і тому подібне/ По суті, вперше в своєму житті дитина стає членом суспільства зі своїми обов'язками і суспільно-громадським боргом. Вчитель виступає представником суспільства: він задає вимоги і норми, орієнтує дитину в тому, як йому слід поводитися, що і як робити.

По-друге, у дитини відбувається зміна провідної діяльності. До початку навчання в школі діти зайняті переважно грою. З приходом в школу вони починають оволодівати навчальною діяльністю. Основна психологічна відмінність ігрової і навчальної діяльності полягає в тому, ігрова діяльність є вільною, а навчальна діяльність побудована а основі довільних зусиль дитини. Слід зазначити так само і те, що власне перехід дитини від ігрової діяльності до навчальної здійснюється не по його волі, не природним для нього шляхом, а як би «нав'язаний» йому зверху.

По-третє, важливим чинником психологічної адаптації дитини до школи виступає його соціальне оточення. Від відношення вчителя до дитини залежить успішність його подальшого навчання в школі. Успішність адаптації дитини до школи залежить ще і від того, наскільки міцно він зміг утвердити свою позицію в класі серед однолітків. Активна і ініціативна дитина стає лідером, починає добре вчитися, тихий і податливий учень перетворюється на веденого або аутсайдера, вчиться нехотя або безпосередньо. По-четверте, однією з гострих проблем виступає проблема заборони рухової активності ініціативної дитини і, навпаки, активізація млявих і пасивних дітей [14].

Отже, під час вступу до школи на дитину впливає комплекс чинників: класний колектив, особа педагога, зміна режиму, незвичне тривале обмеження рухової активності, поява нових, не завжди привабливих обов'язків. Організм пристосовується до цих чинників, мобілізуючи для цього систему адаптивних реакцій.

Школа з перших же днів ставить перед дитиною ряд завдань. Йому необхідно успішно оволодівати навчальною діяльністю, освоїти шкільні норми поведінки, залучитися до класного колективу, пристосуватися до нових умов

розумової праці і режиму. Виконання кожній їх цих завдань пов'язано безпосередньо з попереднім досвідом дитини.

Виразні зміни в період вступу дитини до школи виявляються в поведінці. Позитивний ефект пристосування до школи позначається в досягненні відносної відповідності поведінки вимогам нового середовища і забезпечується психологічною готовністю до виконання завдань, що стоять перед дитиною.

Отже, зі вступом дитини до школи під впливом навчання починається перебудова всіх його пізнавальних процесів, придбання ними якостей, властивих дорослим людям. Це пов'язано з тим, що діти включаються в новий для них вигляд діяльності і системи міжособистісних відносин, наявність нових психологічних якостей, що вимагає від них. Загальними характеристиками всіх пізнавальних процесів дитини повинні стати їх довільність, продуктивність і стійкість.

1.3. Професійна діяльність соціального педагога з адаптації першокласників до умов навчання у школі

Вступ до школи – один з найбільш істотних періодів в житті дітей. Малюкам доводиться звикати до нової обстановки, до нового режиму, вчителів, змінюється звичний стереотип, зростає психоемоційне навантаження.

Цей період звикання до умов школи називається адаптаційним і від нього багато в чому залежить здоров'я дитини в майбутньому. Найбільш виражені зміни в стані здоров'я простежуються протягом першого півріччя. Від того, як пройде адаптація на першому році навчання, багато в чому залежить здоров'я, працездатність і успішність в подальші роки.

У багатьох країнах з метою забезпечення неперервності дошкільної та початкової освіти створюють спільні навчально-виховні заклади.

В Україні на початку 80-х років ХХ ст. набули розвитку навчально-виховні комплекси «дошкільний заклад-школа» (на базі дитячого садка) та

«школа-дитячий садок» (на базі школи). Започатковані вони у сільській місцевості з метою задоволення потреб населення в освітніх послугах, раціонального використання приміщень, а також можливості навчання дітей як дошкільного, так і молодшого шкільного віку в одному освітньому закладі. Нині вони впроваджуються і в містах [51].

Будучи відкритою і динамічною соціальною системою, школа-дитячий садок та дитячий садок-школа є відносно автономними навчальними закладами з власним способом внутрішнього життя. Поєднання дошкільної і початкової освіти в такому малокомплектному навчальному закладі створює передумови для реалізації індивідуальності кожного вихованця, що значно складніше зробити у масовій школі. Як свідчать дослідження, об'єднання у комплексі двох підсистем значно посилює його виховні можливості, створює умови для психологічно комфортного переходу дитини з дитсадка у школу. Особливо корисним для розвитку соціальної компетентності дітей є перебування їх у різновіковому колективі.

У дошкільному закладі важливо забезпечити зв'язок вихованців і педагогів дитячого садка і школи. Для цього використовують екскурсії до школи, відвідування уроків, спільні з першокласниками розваги, а молодших школярів запрошують у дитячий садок для зустрічі з випускниками старшої (підготовчої) групи. Побутує також практика взаємовідвідування вихованцями дитячого садка і учнями початкових класів свят у дошкільному закладі та початковій школі (свято знань, посвята у школярі, букваря, випуску з дитячого садка) [7].

Особливо важливою для майбутніх учнів є фігура першого вчителя, якого вони сприймають як надзвичайну людину. Він повинен розуміти дітей, виявляти душевну турботу про них, зацікавленість у їхніх успіхах; повинен створювати оптимістичний настрій, дружелюбну доброзичливу атмосферу.

Доцільно в дитячому садку розвивати практику попереднього знайомства (якщо це можливо) з майбутнім учителем, а також ознайомлення педагога з роботою випускної групи, вивчення індивідуальних особливостей дітей, участь

у їхніх справах.

Взаємозв'язок педагогів дошкільного закладу і школи здійснюється на інформаційному (семінари-практикуми з обговорення програм і планів навчально-виховної роботи, створення дидактичного матеріалу) і на діяльнісному (обмін новаторськими методиками, досвідом організації навчальної діяльності старших дошкільників і молодших школярів, взаємне консультування) рівнях. Усі вони мають усвідомлювати, що підготовка дітей до школи, яка є одним з головних завдань дошкільної освіти, має спрямовуватися на всебічний розвиток особистості [14].

Вважаємо, що мета соціально-педагогічної діяльності – створення педагогічних і соціально - психологічних умов, що дозволяють дитині успішно функціонувати і розвиватися в педагогічному середовищі (шкільній системі відносин). Мета може бути досягнута за рахунок послідовного рішення педагогічним колективом і соціальними педагогами школи завдань:

1. Виявлення особливостей психолого-педагогічного статусу кожного школяра з метою своєчасної профілактики і ефективного рішення проблем, що виникають у них в навчанні, спілкуванні і психічному стані.

2. Створення системи психолого-педагогічної підтримки всіх першокласників в період їх первинної шкільної адаптації, що дозволяє їм не тільки пристосуватися до шкільних вимог, але і всесторонньо розвиватися і удосконалюватися в різних сферах спілкування і діяльності.

3. Створення спеціальних педагогічних і соціально-психологічних умов, що дозволяють здійснювати що розвиває, коректувальний-формує роботу з дітьми, що зазнають різні психолого-педагогічні труднощі.

Отже, для того, щоб допомогти дитині відчувати себе в школі комфортно, вивільнити що є у нього інтелектуальні, особові, фізичні ресурси для успішного навчання і повноцінного розвитку, педагогам і психологам необхідно:

- знати психолого-вікові особливості дитини;
- організовувати навчально-виховний процес з урахуванням індивідуальних особливості, можливостей і потреб молодшого школяра;

– допомагати дитині сформувати навички і внутрішні психологічні механізми, які необхідні для успішного навчання і спілкування в шкільному середовищі.

Соціально-педагогічна діяльність з адаптації першокласників до школи здійснюється соціальним педагогом разом з вчителем молодшого класу. Соціальний педагог проводить також роботу з сім'єю для виявлення рівня підготовки школяра, в межах цієї роботи здійснюються наступні напрями діяльності:

1. Психолого-педагогічна діагностика, що спрямована на виявлення особливостей статусу школяра. Така діагностика протягом першого року проводиться двічі - на етапі вступу (зарахування) дитини до школи і в середині першого класу.

2. Розвиваюча психологічна і педагогічна робота. Вона здійснюється протягом всього року і наповнюється конкретним змістом в залежності від завдань того або іншого етапу роботи.

3. Консультативна робота з педагогами і батьками. Вона здійснюється соціальним педагогом і пов'язана, в основному, з обговоренням результатів проведеної діагностики, конкретним запитом педагога або батька, як що виникли проблеми в навчанні, спілкуванні або психічного самопочуття дитини.

4. Методична робота спрямована на вдосконалення методики і модифікацію змісту навчання. Вона здійснюється педагогами, спільно з адміністрацією школи за наслідками аналізу психолого-педагогічного статусу першокласників.

5. Психокоректувальна робота, орієнтована на надання допомоги дітям, що зазнають труднощів в шкільній адаптації. Ці труднощі можуть виявлятися в поведінці, навчанні, самопочутті дитини. Надання допомоги здійснюється у формі групової і індивідуальної психокоректувальної роботи.

6. Організаційно-консультативна робота зі шкільною адміністрацією Вона спрямована на вдосконалення управління навчально-виховним процесом, на створення соціальних і педагогічних умов, які сприяли б успішній адаптації

першокласників [9].

Всі зазначені вище напрями роботи в рамках соціального-педагогічної діяльності на етапі шкільної адаптації наповнюються певним змістом відповідно до того або іншого етапу роботи соціального педагога. В цілому теоретично, можуть бути виділені наступні основні етапи:

Перший етап – вступ дитини до школи. Він починається в березні – квітні місяці одночасно із записом (або відбором) дітей в школу і закінчується на початку вересня місяця. В рамках цього етапу передбачається:

1. Проведення психолого-педагогічної діагностики, направленої на визначення шкільної готовності дитини. Як правило, діагностика складається з двох складових частин. Спочатку здійснюється загальна експрес-діагностика, що дозволяє судити про рівень психологічної готовності і сформованості деяких навчальних навиків у дитини. Потім, по відношенню до дітей, що показали надзвичайно низькі результати, організовується другий діагностичний тур. Він направлений на виявлення причин низьких результатів. У ряді випадків, другий діагностичний зріз здійснюється в кінці літа - початку червня. Така уточнююча діагностика ефективніша восени, перед початком навчання або в перші тижні занять.

2. Проведення групових і індивідуальних консультацій батьків майбутніх першокласників. Групова консультація у формі батьківських зборів - це спосіб повідомити батькам деяку корисну інформацію по організації останніх місяців життя дитини перед початком шкільних занять. Індивідуальні консультації, перш за все, проводяться для батьків, чії діти показали низькі результати в процесі тестування і можуть зазнавати труднощі в пристосуванні до школи.

3. Групова консультація педагогів майбутніх першокласників, що носить на даному етапі загальний ознайомлювальний характер.

4. Проведення психолого-педагогічного консиліуму за наслідками діагностики, основною метою якого є вироблення і реалізація певного підходу до комплектування класів.

Другий етап – первинна адаптація дітей в школі. Без перебільшення його

можна назвати найскладнішим для дітей і найвідповідальнішим для дорослих. В рамках даного етапу – з вересня по січень – передбачається:

1. Проведення консультативної і просвітницької роботи з батьками першокласників, направленою на ознайомлення дорослих з основними завданнями і труднощами періоду первинної адаптації, тактикою спілкування і допомоги дітям.

2. Проведення групових і індивідуальних консультацій педагогів по виробленню єдиного підходу до окремих дітей і єдиної системи вимог до класу з боку різних педагогів, що працюють з класом.

3. Організація методичної роботи педагогів, направленої на побудову навчального процесу відповідно до індивідуальних особливостей і можливостей школярів, виявлених в ході діагностики і спостереження за дітьми в перші тижні навчання.

4. Організація педагогічної підтримки школярів.

Така робота проводиться як правило вихователями, педагогами в позаурочний час. Основною формою її проведення є різні ігри. Підібрані і такі, що проводяться в певній логіці вони допомагають дітям швидше дізнатися один одного, настроїтися на систему вимог, що пред'являється школою, зняти надмірну психічну напругу і ін.

5. Організація групової розвиваючої роботи з дітьми, направлена на підвищення рівня їх шкільної готовності, соціально-психологічну адаптацію в новій системі взаємин. Така групова робота будується як продумана система занять з фіксованою міні-групою школярів (не більше 10-ти чоловік).

6. Аналітична робота, направлена на осмислення підсумків діяльності педагогів, психологів і батьків в період первинної адаптації першокласників.

Третій етап – психолого-педагогічна робота з школярами, що зазнають труднощі в шкільній адаптації. Робота в цьому напрямі здійснюється протягом другого півріччя першого класу і припускає наступне:

1. Проведення психолого-педагогічної діагностики, направленої на виявлення групи школярів, що зазнають труднощі в шкільному навчанні,

спілкуванні з педагогами і однолітками, самопочутті.

2. Індивідуальне і групове консультування і освіта батьків за наслідками діагностики.

3. Освіта і консультування педагогів по питаннях навчання і спілкування з окремими школярами і дітьми даного віку в цілому.

4. Організація педагогічної допомоги дітям, що зазнають різні труднощі в навчанні і поведінці з урахуванням даних психодіагностики.

Тут же – методична робота з педагогами, що спрямована на аналіз змісту і методики викладання різних предметів. Мета такого аналізу – виявити і усунути ті моменти в навчальному процесі, стилі спілкування з дітьми, які можуть провокувати різні шкільні труднощі.

5. Організація групової психокоректувальної роботи з школярами, що зазнають труднощів в навчанні і поведінці.

6. Аналітична робота, яка спрямована на осмислення результатів діяльності [46, 12-13].

Детальніше розглянемо кожен з вище вказаних етапів.

1. Вступ дитини до школи.

Перше завдання – виявити рівень його готовності до шкільного навчання і ті індивідуальні особливості, спілкування, поведінки, які необхідно врахувати в процесі навчання і спілкування в шкільному середовищі.

Друге завдання – по можливості компенсувати, усунути, заповнити пропуски, тобто підвищити рівень шкільної готовності до моменту приходу в перший клас.

Третя – продумати стратегію і тактику навчання дитини з урахуванням виявлених особливостей і можливостей. Відповідно до цього можна виділити і основні напрями роботи:

- психолого-педагогічна діагностика;
- консультування і освіта батьків;
- консультування педагогів по питаннях комплектування класу і навчання окремих учнів.

В даний час проблема шкільної готовності глибоко пропрацювала у вітчизняній педагогічній і психологічній літературі. Готовність до школи – складний цілісний феномен, що характеризує психофізіологічний стан майбутнього школяра в цілому.

Серед її різних психологічних параметрів найбільше значення мають когнітивна готовність – сформованість найважливіших пізнавальних процесів і навиків, що дозволяють успішно здійснювати необхідну першокласникові розумову навчальну діяльність, мотиваційна готовність – сформованість внутрішньої позиції школяра, соціальна готовність – здатність зайняти соціально схвалювану і продуктивну позицію в спілкуванні з педагогом і однокласниками.

М. Битянова вважає, що готовність до школи – це той рівень морфологічного, функціонального і психічного розвитку дитини, при якій вимоги систематичного навчання не будуть надмірними, не приведуть до порушення здоров'я дитини і соціально-психологічної адаптації, до зниження ефективності навчання.

Оцінка готовності до школи тільки по рівню інтелектуального розвитку – найбільш поширена помилка і вчителів, і батьків [4, 42].

Багато хто вважає, що підготовка до школи - отримання обсягу знань, які повинна мати дитина. Старання батьків при цьому не знають міри, а можливості дітей і особливості їх розвитку не враховуються. Не враховувати цього – означає привести малюка до зриву. Тут особливо велика відповідальність батьків. Вони перш за все повинні відмітити ті, часом незначні зміни, що відбуваються в дитині, які свідчать про те або інше неблагополуччя в стані його здоров'я. При цьому важливо не тільки відмітити їх, найголовніше – правильно зрозуміти, оцінити і прийняти своєчасні заходи.

Неготовими до систематичного навчання виявляються діти, що мають недостатній рівень розвитку мови, виражені дефекти звукопроїзнення, відставання моторного розвитку, несформованість основних психічних процесів відхилення в стані здоров'я.

У дітей, не готових до систематичного навчання в школі, відзначають недостатню самостійність, боязкість, загальмованість, відсутність чіткого розуміння вимог, знижену працездатність і підвищену стомлюваність, мовні порушення. Ці діти віддають перевагу ігровій діяльності ніж навчальній, не відразу виконують вимоги вчителя, часто з'ясовують стосунки з ровесниками неадекватними методами (б'ються, вередують, плачуть, скаржаться). У них зустрічаються труднощі і в засвоєнні освітніх програм. Вони відрізняються негативними формами поведінки, стійкими негативними емоціями, небажанням вчитися і відвідувати школу, поводяться зухвало, заважають проводити уроки, задираються, намагаючись звернути на себе увагу [16].

Коріння справжньої проблеми ґрунтується або в стилі сімейного виховання, або пов'язані з хворобливими станами дитини. Такі діти не тільки тривало (до року) адаптуються до нових умов школи, але і зазнають значні труднощі в навчанні. У дітей з важким періодом адаптації або в періоди напруги організму з'являються невротичні реакції: страх перед виконанням учбових завдань, страх перед вчителем і однокласниками, негативізм, відхід в себе, відсутність інтересу до ігор, скарги на головний біль, біль в животі

2. Первинна адаптація дитини в школі.

Як вже мовилося вище, терміном «первинна адаптація» позначається період, що триває орієнтування перше півріччя навчання в школі. Саме на цей період доводиться основна робота педагогічного колективу, психологів, батьків школярів, направлена на якнайшвидше звикання дітей до школи, пристосування до неї як середовищу свого розвитку і життєдіяльності. Психолого-педагогічний супровід в цей період керується наступними завданнями:

- створення умов для соціально-психологічної адаптації дітей в школі, їх всебічного соціально-етичного розвитку (створення згуртованого класного колективу, пред'явлення дітям єдиних обґрунтованих послідовних вимог, встановлення норм взаємин з однолітками і педагогами і ін.);
- підвищення рівня психологічної готовності дітей до успішного

навчання, засвоєння знань, пізнавального розвитку;

– адаптація навчальної програми, навантаження, освітніх технологій до вікових і індивідуально особових можливостей і потреб учнів.

Відповідно виділяються і основні напрями роботи:

1. Консультування і освіта педагогів.
2. Консультування і освіта батьків.
3. Педагогічна розвивальна діяльність з соціально-педагогічної адаптації.
4. Психологічна розвивальна робота з підвищення рівня шкільної готовності.

5. Методична педагогічна робота з аналізу і модифікації процесу навчання з урахуванням даних про можливості і перспективи навчання окремих учнів.

Зупинимося на утриманні трьох останніх напрямів діяльності соціальних педагогів.

Розглянемо особливості педагогічної підтримки першокласників в період первинної адаптації. Педагогічна підтримка з боку соціального педагога – це допомога дитині, яка вчиться долати перешкоди, труднощі.

Однією з умов адаптації першокласника в школі виступає відношення соціального середовища дитини до її успіхів і невдач, де ведуча роль належить вчителю. За допомогою ігрових методів розвиваючого і психокоректувального характеру вчитель може допомогти дитині в успішній адаптації. Гра – найважливіший засіб включення дітей в навчальну діяльність, спосіб забезпечення емоційного відгуку на виховні дії і нормальних (без перевантажень) умов життєдіяльності.

Рекомендується застосовувати наступні ігрові методи і вправи:

– психофізичні вправи і ігри, сприяючі зняттю м'язових затисків, емоційної напруги, перемиканню уваги, підвищенню працездатності;

– рухомі ігри і ігри, що розвивають «комплекс довільності», які будять активність дитини, його кмітливість, спритність, швидкість реакції, дисциплінують, об'єднують тих, що грають;

– ігри - драматизації, психокоректувальні вправи для роботи з дитячими страхами, негативними емоційними станами і переживаннями, що розвивають увагу, фантазію, здатність до емпатії, виразність міміки і рухів.

Всі вказані вище ігрові методи і вправи можна використовувати як під час уроків, на змінах, прогулянках, так і на спеціально організованих заняттях. Зміни і прогулянки доцільно заповнювати рухомими іграми.

Тематичне малювання добре поєднується з мімічними і пантомімічними вправами. При чергуванні образотворчої діяльності з іграми, що тренують виразні рухи, відбуваються взаємозусильні впливи на дитину і тій і іншій діяльності, що у свою чергу веде до поліпшення його спілкування з однолітками. Сам процес малювання здатний впливати на поведінку дітей: вони робляться спокійнішими і доступнішими [40].

Психологічна розвиваюча робота на етапі первинної адаптації першокласників.

Мета розвиваючої діяльності на даному етапі навчання в загальному вигляді – створення соціально-психологічних умов для успішної адаптації першокласників до ситуації шкільного навчання. Досягнення цієї мети може бути досягнуте в процесі реалізації наступних завдань:

1. Розвиток у дітей когнітивних умінь і здібностей, необхідних для успішного навчання в початковій школі. Комплекс цих умінь і навиків входить в поняття психологічної готовності до школи.

2. Розвиток у дітей соціальних і комунікативних умінь, необхідних для встановлення міжособових відносин з однолітками і відповідних ролевих відносин з педагогами.

3. Формування стійкої навчальної мотивації на тлі позитивної «Я-концепції» дітей, стійкої самооцінки та низького рівня шкільної тривожності [22, 42].

Очевидно, що ці завдання повинні розглядатися в сукупності, як єдиний комплекс, оскільки тільки цілісна дія на особистість дитини може привести до стійкої позитивної зміни або формування певних психологічних феноменів.

Крім того, їх реалізація можлива при ретельному продумуванні змісту і організації розвиваючої діяльності.

Можливі дві форми організації розвиваючої роботи: індивідуальна і групова. Початок розвиваючої роботи з першокласниками на етапі адаптації доводиться орієнтування на кінець жовтня - початок листопада.

Методична робота педагогів в першому класі будується на основі системи психолого-педагогічних вимог до змісту навчання у першому класі і має два основні напрями.

Перше – аналіз і переробка існуючих навчальних програм з погляду змісту даних вимог і результатів психолого-педагогічної діагностики окремих школярів.

Друге – надання психолого-педагогічної допомоги окремим школярам. Це напрям роботи розгортається за підсумками діагностування рівня адаптації першокласників.

Соціальний педагог також може визначати шкільні труднощі періоду адаптації дитини до навчання у першому класі. У другому півріччі першого класу розгортається робота, яка спрямована, перш за все, на виявлення групи дітей, що зазнають різні труднощі в навчанні, поведінці або самопочутті в шкільних ситуаціях, і надання їм необхідної допомоги. Крім того, здійснюється серйозна методична робота педагогів щодо вдосконалення процесу і зміст викладання з урахуванням результатів психолого-педагогічної діагностики [46].

Таким чином, основні завдання даного етапу роботи:

1. Визначення рівня шкільної адаптації першокласників.
2. Створення психолого-педагогічних умов для вирішення проблем навчання, поведінки і психологічного самопочуття школярів, що зазнають труднощі в процесі шкільної адаптації.

Діяльність соціальних педагогів розгортається в наступних напрямках:

1. Психолого-педагогічна діагностика рівня шкільної адаптації першокласників.
2. Проведення психолого-педагогічного консилиуму за підсумками

діагностики з метою розробки стратегії і тактики супроводу кожної дитини і в першу чергу тих школярів, які зазнають труднощів в адаптації.

3. Проведення просвітницької і консультативної роботи з батьками, індивідуальне консультування в найбільш важких випадках.

4. Організація педагогічної допомоги школярам, що зазнають труднощів в адаптації.

5. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, що зазнають труднощі в адаптації.

Мета діагностичної роботи на даному етапі може бути визначена як отримання необхідної інформації про психолого-педагогічний статус першокласників для попередження і подолання труднощів періоду адаптації до шкільного навчання. Для досягнення цієї мети необхідно вирішувати наступні завдання: визначення рівня соціально-психологічної адаптації учнів першого класу; виявлення групи школярів, що зазнають труднощі в адаптації і визначення характеру і природи синдрому дезадаптації в кожному випадку; визначення шляхів надання допомоги дітям, що зазнають труднощі в процесі адаптації; визначення шляхів і способів психолого-педагогічної підтримки школярів, що успішно адаптувалися в шкільному середовищі [46].

Зміст діагностичної діяльності повністю визначається поставленими завданнями і метою психолого-педагогічного супроводу.

Соціально-педагогічна ситуація, в яку потрапляє дитина з початку навчання в 1-му класі, пред'являє певні вимоги до рівня розвитку і змісту названих вище характеристик. Відповідність психолого-педагогічного статусу дитини розглядається нами як показник адаптації. Недостатній розвиток найважливіших характеристик психічного стану і поведінки дитини, їх змістовна невідповідність вимогам, що пред'являються, служитиме індикатором соціально-психологічної шкільної дезадаптації дитини.

Таким чином, на змістовному рівні діагностична робота, що проводиться, спрямована на виявлення рівня розвитку найважливіших показників психолого-педагогічного статусу дитини і їх співвідношення з системою шкільних вимог,

що стосуються учня першого класу.

Основними способами отримання інформації про психолого-педагогічний статус дитини і його відповідність шкільним вимогам на даному етапі супроводу є:

- експертні дослідження педагогів і батьків;
- психологічне обстеження самих дітей;
- аналіз педагогічної документації і матеріалів попередніх обстежень [16, 10].

На підставі вивченої літератури з теми дослідження можна зробити висновок про те, що в забезпечення комфортності навчання велику роль грають дорослі учасники освітнього процесу - вчителі, батьки, соціальні педагоги. Особистісні якості педагогів, збереження тісних емоційних контактів дітей з дорослими, постійна і доброзичлива, конструктивна взаємодія педагогів і батьків - застава створення і розвитку загального позитивного емоційного фону відносин в новому соціальному просторі, де співпрацю вчителя і батьків забезпечує зниження рівня тривожності у всіх суб'єктів, що діють в ній. Це дозволяє зробити період адаптації першокласників не довгим, а результати його – високими.

Висновки до першого розділу

Період адаптації дитини до школи може тривати від 2-3 тижнів до напівроку, це залежить від багатьох чинників: індивідуальні особливості дитини, характер взаємин з тими, що оточують, тип навчального закладу (а значить, і рівень складності освітньої програми) і ступінь підготовленості дитини до шкільного життя.

Важливим чинником є і підтримка дорослих - мами, тата, бабусь і дідусів. Чим більше дорослих нададуть посильну допомогу в цьому процесі, тим успішніше дитина адаптується до нових умов.

Спільні зусилля вчителів, педагогів, батьків, лікарів і шкільного психолога здатні понизити ризик виникнення у дитини шкільної дезадаптації і

труднощів навчання.

На підставі вивченої літератури по темі дослідження можна зробити наступний висновок: для досягнення ефективності в навчанні дітей 6 - 7 років необхідно формувати позитивне, емоційне відношення до занять. Керівництво діяльності дітей першого року навчання в школі слід здійснювати широко використовуючи (особливо в першому півріччі) методи дошкільного виховання, з частковим застосуванням шкільних методів. Необхідно дотримувати спадкоємність дошкільних і шкільних методів роботи при формуванні колективу дітей перших класів і організації їх міжособового спілкування, організувати діяльність молодших школярів, так як позитивно складається на психологічній адаптації дітей до нових умов, формувати здібність до ролевого і особового спілкування.

Необхідно враховувати індивідуальні вікові особливості, які виявляються в рівні навчальної в темпі засвоєння знань, відносин до інтелектуальної діяльності і ін., так як вони можуть привести до дезадаптації.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

2.1. Форми та методи роботи соціального педагога з вчителями та батьками першокласників

Форми та методи діяльності соціального педагога з вчителями та батьками першокласників складають основу соціально-педагогічної діяльності. Для реалізації окремих форм та методів соціальному педагогові необхідно мати можливість оперувати сумою адекватних знань та умінь. Комплексна характеристика кожного напрямку роботи соціального педагога містить у собі опис професійної спрямованості, знань та вмінь.

Відомо, що спілкування – домінуючий інструмент у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами. Саме категорія спілкування відображає зв'язки між людиною і соціальним середовищем, групами, спільнотами. Компетентність у спілкуванні є базовим компонентом і критерієм результативної роботи. Для виконання комунікативної соціально-педагогічної діяльності, яка забезпечує налагодження взаємодії між дітьми та партнерами соціального педагога, останньому необхідно знати загальні положення теорії спілкування, норми, правила, функції спілкування, вміти попереджувати конфлікти, добирати адекватні ситуації, засоби й прийоми спілкування.

Структурування, планування, розподіл видів роботи, координація співпраці з різними соціальними інститутами складає зміст організаторського напрямку професійної діяльності соціального педагога. Щоб здійснювати його соціальному педагогу необхідно володіти знаннями особливостей соціального менеджменту, планування соціально-педагогічної діяльності, організацією та управлінням різними соціальними групами в різних соціумах,

вміти визначати пріоритетні напрями діяльності, планувати, координувати, налагоджувати співпрацю і діяльність учасників соціально-педагогічного процесу.

Передбачення результатів діяльності соціального педагога щодо різних аспектів його роботи характеризує прогностичний напрям його професійної діяльності. Виконуючи її соціальний педагог повинен знати: види, принципи, особливості прогнозування; вміти створювати прогнози, доцільно оперувати компонентами прогнозування, враховувати специфіку різних соціальних груп. Такий вид діяльності соціального педагога як охоронно-захисний полягає в забезпеченні ним відстоювання прав та інтересів дітей і молоді. Для цього соціальному педагогові необхідно знати основи державної правової системи та законодавства, зміст та повноваження діяльності соціального педагога стосовно захисту прав клієнтів; вміти інформувати клієнтів про їх права та соціальні гарантії, використовувати комплекс правових норм для захисту прав дітей та молоді.

Діагностування є необхідним видом діяльності сучасного соціального педагога. Для його здійснення від спеціаліста необхідні знання: засад психолого-педагогічної діагностики, принципів, методів, напрямків діагностичної діяльності; вміння: добирати оптимальні діагностичний інструментарій, розробляти програму діагностики.

Забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості, запобігання та обмеження соціальних явищ – це мета попереджувально-профілактичного виду діяльності. Для його здійснення від соціального педагога необхідні знання; змісту, форми соціальної профілактики, основ здорового способу життя; вміння впливати на особистість, організовувати індивідуальні, групові, масові форми профілактичної роботи, пропагувати здоровий спосіб життя.

Корекція та профілактика адаптаційних процесів в молодшому шкільному віці полягає в зміні та вдосконаленні особистих якостей дитини, в створенні умов для розвитку особистості, в залученні її до суспільного життя.

Реалізація цього виду діяльності потребує від соціального педагога знань теоретичних засад соціальної реабілітації, видів та рівнів корекційно-реабілітаційної роботи; вмінь здійснювати корекційно-реабілітаційну роботу з різними соціальними групами.

Подоланню кризових ситуацій у житті особистості сприяє здійснення соціальним педагогом соціально-терапевтичного напрямку професійної діяльності. Він передбачає від фахівця знання психолого-терапевтичної терапії, особливості, рівні та форми соціально-терапевтичної допомоги; вміння здійснювати домедичну допомогу, проводити консультативну соціально-терапевтичну допомогу.

Визначимо, що в професійній діяльності соціального педагога з адаптації учнів до умов шкільного навчання, помітне місце належить характеристиці родин учнів. Це не випадково, оскільки сім'я є важливим інститутом соціального виховання підростаючого покоління.

Тому, саме робота соціального педагога з сім'ями вихованців сприяє створенню педагогічно доцільних стосунків у сім'ї. Як зазначають дослідження, батьків більше за все хвилюють труднощі в поведінці, спілкуванні, навчанні дитини, конфлікти з вчителями, тяжка сімейна атмосфера, бездуховність, гіперактивність, неврози, суїцидальні спроби, проблеми, пов'язані з сексуальною поведінкою та статевим вихованням дітей.

Робота шкільного соціального педагога з сім'єю проводиться в кілька етапів:

- інформаційно-теоретичний (лекції, семінари для батьків);
- тренінговий;
- консультативний.

Варто зазначити, що саме останні два етапи роботи соціального педагога з батьками відносно недавно увійшли в соціально-педагогічну практику школи. Однією із ефективних інноваційних форм роботи соціального педагога можна вважати тренінги, в яких разом з батьками беруть участь і діти. Сумісне виконання різноманітних вправ, програвання та розбір певних ситуацій

допомагають їм краще зрозуміти потреби, почуття та причини емоційних реакцій одне одного. Ставлення батьків до дитини під час тренінгу як до рівноправної особистості дозволяє останній показати своє бачення життя та суспільне значущих норм.

Таким чином, професійна соціально-педагогічна діяльність у загальноосвітніх закладах різного тину – це послідовна робота по соціальному вихованню дітей, спрямована на розвиток індивідуальності особистості, допомогу в адаптації та інтеграції учнів до оточуючого їх мікросоціуму.

Отже, зміст, форми та структура соціально-педагогічної діяльності щодо організації та проведення адаптації молодших школярів до умов навчання мають багатогранність проявів.

У процесі впровадження розробленої нами програми соціальним педагогом було сформульовано такі основні принципи та рекомендації щодо роботи з адаптації першокласників:

1. Кожна дитина індивідуальна, треба знайти шлях саме до неї.
2. Дитина повинна цілком довіряти соціальному педагогові, з яким спілкується.
3. Відносини з дітьми повинні бути довірливими, доброзичливими, товариськими; неприпустимі агресія, нарікання, роздратованість з боку педагога.
4. Треба стати для дитини товаришем (позиція - біля дитини, а не над-, чи під-), але і не треба іти на поводу.
5. Заняття проводити в цікавій і різноманітній формі, підкріплюючи прикладами і зустрічами. Доцільно спиратись у роботі на основний вид діяльності дітей цього віку - навчальний.
6. Соціальний педагог повинен розуміти, що кожна дитина має право на помилку.
7. Позитивна емоційна оцінка успіхів, навіть самих незначних з боку дорослих, особливо тих, яких дитина цінує і поважає.
8. Розвивати в дитині бажання і вміння працювати і оцінювати

результати своєї праці та поведінки самостійно.

9. Залучати до роботи батьків, а з окремими батьками провести індивідуальну роботу заздалегідь складеним планом.

10. В кінці роботи соціальний педагог повинен познайомити школярів з основними результатами спільної праці і в індивідуальній формі кожному дати рекомендації, спираючись тільки на позитивний досвід роботи

Визначимо, що застосування соціально-педагогічних технологій у діяльності соціального педагога дозволяє більш правильніше розробляти програмні заходи з розвитку адаптаційних можливостей до навчання в учнів молодших класів.

В ході експерименту для досягнення позитивного результату були використані мікротехнології і розроблені методи та методики результативного та раціонального цілеспрямованого соціального впливу на школярів. Також були узагальнені, доопрацьовані і використані види організаційних форм соціально-педагогічної діяльності з адаптації першокласників до умов навчання.

Отже, можна стверджувати, що за допомогою спеціальних соціально-педагогічних технологій під час роботи з молодшими школярами та їх батьками можна підвищити рівень їхньої адаптації до умов навчання.

2.2. Методика й результати проведення дослідження

Відомо, що період адаптації дитини до школи триває від 2-3 тижнів до напівроку. Це залежить від багатьох чинників: індивідуальних особливостей дитини, типу учбового закладу, рівня складності освітніх програм, ступеня підготовленості дитини до школи. Дуже важлива підтримка рідних – мами, тата, бабусь і дідусів. Нажаль, число дітей, що насилу звикають до школи, рік від року не зменшується

Соціально-педагогічна робота з першокласниками зі шкільної адаптації

була проведена у Балабинській гімназії «Престиж» м. Запоріжжя з учнями перших класів. Кількість першокласників – 42 особи. Робота проводилася на протязі навчального 2009-2010 року.

Експериментальне дослідження складалося з двох етапів: констатувального й формувального.

На констатувальному етапі було проведено вивчення процесу адаптації першокласників до умов шкільного навчання.

Нами використано такі методи дослідження як анкетування й проективну методику «Я в школі».

На формувальному етапі експерименту нами було розроблено й впроваджено в професійну діяльність соціального педагога програму «Адаптація першокласників».

Мета програми – сприяти підвищенню рівня адаптації учнів першого класу до шкільного навчання.

Завдання програми:

- 1) визначення рівнів адаптації першокласників до школи;
- 2) складання соціального паспорту класу;
- 3) проведення спеціальних соціально-педагогічних корекційних занять з адаптації першокласників до умов шкільного навчання.

Пропонована нами програма містить 2 блока занять. Основний вид професійної діяльності соціального педагога - проведення спеціальних занять. Заняття тривали 40-45 хвилин і проводилися один раз на тиждень..

Перший блок – діагностувальний.

В першу чергу, соціальному педагогу необхідно скласти соціальний паспорт класу.

Орієнтовна структура соціального паспорту класу може мати такі блоки:

1. Гендерна характеристика класу:

- кількість хлопців;
- кількість дівчат.

2. Вікові характеристики учнів класу (кількість учнів певного року

народження).

3. Стан здоров'я вихованців:

- практично здорові;
- мають тимчасові розлади здоров'я;
- мають хронічні соматичні хвороби;
- мають психосоматичні захворювання;
- мають інвалідність.

4. Види позанавчальної діяльності вихованців:

- кількість дітей, які навчаються в музичних школах;
- кількість дітей, що відвідують спортивні секції;
- кількість дітей, що займаються в гуртках та клубах за інтересами;
- ніде не беруть участі.

5. Соціальна поведінка учнів класу:

- кількість учнів, які систематично порушують дисципліну, мають стійкі конфлікти з вчителями.

6. Інформація про соціальне середовище розвитку учнів:

- кількість учнів з повних сімей;
- число учнів з неповних сімей;
- кількість учнів, яких виховують опікуни чи прийомні батьки;
- число учнів, що проживають з алкоголезалежними батьками;
- число учнів, що проживають з наркозалежними батьками;
- число учнів з матеріально забезпечених сімей;
- кількість учнів з матеріально незабезпечених сімей;
- число учнів з багатодітних родин.

В другу чергу, необхідно визначити рівень адаптації дитини до шкільного навчання.

Результати констатувального етапу експерименту.

У експерименті брали участь першокласники Балабинської гімназії «Престиж» в кількості 42 осіб. У перший клас було набрано 26 дівчаток і 16 хлопців.

Діагностика рівня адаптації першокласників до школи складалося з двох частин: спочатку кожен першокласник відповідає на питання анкети, потім малює картинку на тему «Я в школі». Питання анкети стосуються різних сторін шкільного життя: відношення до уроків і домашніх завдань; відношення до вчителя; стосунки з однолітками. Проаналізувавши відповіді дітей і особливості їх малюнків, ми виділяємо три групи першокласників.

Перша група – ті хлопці та дівчата, для яких період адаптації до школи пройшов успішно. Друга група – це школярі, в яких адаптація викликає певні труднощі. Третя група – це першокласники, що адаптуються до нових умов з величезною напругою сил. Вони, як правило, з самого початку шкільного життя отримують немало критичних зауважень в свою адресу, а ним, навпаки, в цей складний період особливо потрібні увага і грамотна психологічна підтримка дорослих.

В результаті проведення діагностування встановлено наступне що після проведення діагностування рівня адаптації першокласників до школи визначено:

- 4 дітей (9,52%) слід віднести до першої групи, тобто до дітей, у яких період адаптації до школи пройшов успішно;
- 26 дітей (61,91%)слід віднести до другої групи, тобто до дітей, в яких адаптація до умов навчання викликає певні труднощі;
- 12 дітей (28,57%) слід віднести до третьої групи, тобто до дітей, що адаптуються до нових умов з великим напруженням.

Результати формувального етапу експерименту.

Для першокласників другої та третьої груп в кількості 38 осіб (вони склали експериментальну групу – ЕГ) нами було розроблено спеціальні групові заняття.

Мета занять – підвищити рівень адаптації першокласників до школи.

Один раз на тиждень протягом січня – березня нами було проведено 12 групових корекційних занять.

Щоб полегшити першокласникам процес формування нових умінь і

якостей, необхідних для успішного навчання, ми організуємо з ними спеціальні групові заняття. Програма занять надана в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Програма групових занять з адаптації першокласників до умов навчання
у школі

Назва групових занять з адаптації	Кількість занять в тиждень	Тривалість одного заняття	Кількість занять в циклі	Кількість осіб в групі
Воля і самоконтроль	1	45 хв.	3	16 - 20
Упевнена поведінка	1	45 хв.	4	16 - 20
Увага і пам'ять	1	45 хв.	2	16 - 20
Азбука спілкування	1	45 хв.	3	16 - 20

Ці заняття можуть вести і соціальній педагог, і спеціально підготовлений вчитель. Підставою для зарахування дитини в групу є результати діагностики, рекомендації вчителя, а також батьківський запит. Приклади заходів для занять з адаптації першокласників надано в Додатку А.

До проведення спеціальних корекційних занять в ЕГ нами було визначено для них рівні адаптації. Це склало результати контрольного експерименту. Було встановлено, що 26 дітей з 38 (68,41%) – це діти, в яких адаптація до умов навчання викликає певні труднощі, 12 дітей (31,59%) – це діти, що адаптуються до нових умов з великим напруженням.

Після проведення занять з підвищення рівня адаптації першокласників до школи нами було проведено повторне діагностування. Визначено, що 24 дитини (63,16%) з 38 можна вже віднести до першої групи, тобто до дітей, у яких період адаптації до школи пройшов успішно; а 14 учнів (36,84%) – слід віднести до другої групи, тобто до дітей, в яких адаптація до умов навчання викликає певні труднощі. Учні, що адаптуються до нових умов з великим напруженням після проведення корекційних занять не було визначено.

Таблиця 2.2.

Рівні адаптації першокласників експериментальної групи до і після проведення занять

Групи рівнів адаптації	До експерименту (%)	Після експерименту (%)
I група	0,00%	63,16%
II група	68,41%	36,84%
III група	31,59%	0,00%

Отже, гіпотеза дослідження, яка полягала в припущенні, що професійна діяльність соціального педагога в навчально-виховному процесі, сприяє шкільній адаптації учнів молодшого шкільного віку, якщо витримані наступні умови: проведення психолого-педагогічної діагностики адаптації дитини до умов шкільного навчання, соціально-педагогічна корекція та робота з сім'єю низько адаптованих першокласників, підтвердилася.

2.3. Рекомендації соціальному педагогу з організації адаптації першокласників до умов навчання у школі

Визначення зон уваги дорослих.

Мета спостереження і запису – визначити зони, яким фахівці повинні приділяти особливу увагу. Дуже спокусливо використовувати якомога більше всіляких засобів у роботі з дітьми, що відстають у розвитку або характеризуються складною поведінкою. Якщо дитина не має явних недоліків, акцент робиться на напрямках її розвитку, характерних для цього вікового-етапу, і краще концентрувати зусилля на зонах, де найбільше помітне відставання. Часто буває так, що деякі Діти розвиваються добре і без проблем. У цій ситуації дорослим краще за все розвивати успішність на основі того, що вже освоєно дитиною в результаті ігрових занять, які стимулюють подальший розвиток

здібностей.

Планування занять.

Наступний етап — планування занять для окремих дітей. Це може бути складання невеликої програми для індивідуальних ігрових занять, планування групового заняття з метою залучити до нього одного або двох дітей.

Заняття слід добре обмірковувати, бо вони повинні найкращим чином утримувати увагу дитини. Це означає, - що необхідно використовувати ігри й іграшки, цікаві для дитини. Заняття повинні також відповідати рівневі розвитку здібностей дитини, уваги. Навіть найбільш творчі, з погляду дорослих, ідеї не допоможуть, якщо програма розрахована на складний рівень і вимагає концентрації уваги, що не під силу для дитини.

Плани вихователя стосовно окремої дитини не завжди стають програмою для ігрових занять. Якщо в знаннях малюка наявна серйозна прогалина, доцільно спочатку зібрати якомога більше інформації. Це, ймовірно, дозволить знайти відповідь на поставлене запитання, вирішити його у найефективніший спосіб. Іноді першим кроком може бути перевірка здоров'я малюка у фахівця, наприклад, якщо виникає підозра, що він погано чує. Іншим разом дорослі можуть визнати за необхідне пильніше розглянути якийсь один аспект розвитку або поведінки дитини. Подальші спостереження такого роду дозволять створити міцнішу основу для роботи з певними дітьми.

Постаратися ясно визначити цілі.

Невід'ємною частиною планування подальших спостережень або ігрової програми є визначення точних і реальних цілей. Важливо, щоб цілі були точно сформульовані, щоб вихователі чітко уявляли, що, на їх думку, становить проблему для дитини, і могли б це описати.

Дуже легко просто назвати проблему, наприклад: «дитина виглядає повільною», «мова бідна для такого віку», «вона неуважна», «вона агресивна». Однак, якщо вихователі хочуть, щоб їхня робота з дітьми була ефективною, вони повинні зуміти побачити причину «повільності» малюка, зрозуміти, чи відстає він за всіма напрямками розвитку і, якщо так, то якою мірою. Якщо мова

дитини бідна, то треба визначити, що вона уміє або не вміє і які є підстави для подібного висновку, на який приблизно час вона може концентруватися і чи є заняття, які утримують увагу малюка довше за інших.

Без більш-менш докладної характеристики дитини можна сформулювати тільки абстрактні цілі. До того ж, якщо не визначити чітко проблему відразу після її виникнення, потім буває дуже важко судити, чи позначилися вжиті заходи на поведінці дитини. .

Завжди корисно вести записи про дітей, і це особливо важливо при визначенні цілей і плануванні взагалі. Наприклад, можна робити записи під трьома загальними заголовками:

1. У чому полягає проблема, зона уваги. (Постарайтеся бути точними у своєму описі.)

2. Чого ми хочемо досягти з даною дитиною за декілька тижнів. (Будьте конкретні й реалістичні в цих планах).

3. Які заняття ми хочемо провести як спеціальну роботу з дитиною. (Якщо це подальше спостереження, потрібно вказати, що ви хочете уточнити; якщо підготовлена програма занять, то добирайте їх відповідно до рівня здібностей дитини).

Заняття з дітьми організують у різних формах. Одні діти потребують індивідуальних занять наодинці з дорослими, у тихій кімнаті. Інших можна і об'єднувати в невеликі групи. Тривалість спеціальних занять – індивідуальних або нечисленної групи – необхідно встановлювати, узгодивши це з можливостями дітей. Наприклад, робота з малюком, у якого здатність утримувати увагу вельми обмежена, повинна проводитися упродовж незначного часу, можливо, бути близько хвилини, що є достатнім для того, щоб він міг виконати просте завдання.

Виконання планів.

Після планування вихователю треба провести заняття. Іноді це стає наріжним каменем, через який руйнується весь плановий підхід до роботи з дітьми. Буває, що цілі занять, подальших спостережень або заходів щодо

корекції поведінки були ретельно обговорені, й вихователь з хвилюванням приступає до реалізації плану. Але раптом виникають непередбачені труднощі. Так, намічена програма може не принести очікуваного результату, чи ж відбуваються зміни у стосунках дорослих з дитиною. Тому на стадії виконання задуманого вихователю нерідко понад усе потрібні підтримка і схвалення колег, щоб, незважаючи на труднощі, стійко продовжувати роботу або, щонайменше, спробувати здійснити намічене, перш ніж під мовитися від нього зовсім.

Оцінити, чи досягнуто цілі.

Після закінчення запланованого часу вихователю треба оцінити результати своєї роботи. Якщо проводилися подальші спостереження або збиралися додаткові відомості про дитину, потрібно визначити, чи намічає дана інформація необхідні перспективні напрямки у роботі з дитиною. Якщо програма занять виконана, необхідно перевірити, чи змінилися навички або поведінка малюка відповідно до намічених цілей.

Стосовно деяких дітей можна зробити висновок, що проблема успішно вирішена, і дитина може тепер вільно спілкуватися в групі. Спеціальні заняття з ними можна припинити, хоча регулярні спостереження за їхнім розвитком продовжуються. З приводу інших дітей може бути зроблений висновок, що їм надана достатня допомога, і можна зайнятися новою проблемою. Наприклад, якщо здатність дитини концентруватися значно покращилася, доцільно перейти до занять, спрямованих на подолання відставання в розвитку мовлення. Можна намітити й нові цілі в іншій зоні уваги.

Якщо розвиток дитини дуже уповільнений, то поки вона не досягне рівня, що відповідає її вікові, до перспективного плану роботи з малюком повинні увійти різноманітні проміжні етапи. Це особливо важливо в роботі з дітьми, що мають вроджені аномалії, чий розвиток, у деяких випадках ніколи не відповідає рівневі розвитку їх здорових однолітків. Для відстаючої в розвитку дитини всі, навіть найнезначніші ступені розвитку, наприклад самостійне вживання їжі, є прогресом, тому дорослі, які працюють з такою дитиною, повинні помічати ці

успіхи і враховувати їх під час подальшого планування роботи.

Відкриті або складноструктуровані звіти.

Спостереження за дітьми можна проводити один раз на декілька місяців, фіксуючи дані у формі щоденникових записів або характеристик. У цього методу є недоліки. Якщо в записах немає певної схеми спостережень, єдиної для всіх випадків, дорослим може помилково здаватися, що вони приділяють увагу найрізноманітнішим аспектам. Без чіткої схеми їм може бути важко вибирати те, що варто занотувати, і тому замітки виходять безсистемними. Наприклад, у вихователя може викликати занепокоєння Дуже слабо розвинена ігрова фантазія дитини, а проглянувши старі записи, він виявить, що раніше його увагу привертала якісь інші питання, тоді як про ігри зібрано дуже мало відомостей, які могли б стати в пригоді в даний момент.

Замість ведення незавершених заміток можна складати картки розвитку або, як їх ще називають, схеми, форми або таблиці розвитку. Мета такої картки – створення чіткого уявлення про дитину на даний відрізок часу. Продовжуючи через місяць-інший спостереження, можна робити висновок про хід розвитку дитини.

Зазвичай, така картка не охоплює всіх сторін процесу розвитку. Проте певний відбір забезпечить дорослим достатню свободу, що дозволяє робити висновок про здібності дитини на тому або іншому етапі, про досягнення її в розвитку або відставання.

Зміст картки розвитку.

У різних картках розвитку використовуються структурні рубрики за різними аспектами розвитку дитини, які дещо відрізняються. Проте більшість їх охоплює такі моменти:

а) фізичний розвиток – охоплює рухи широкого діапазону, наприклад, ходьбу або лазіння, і вужчі, такі, як координація очей і рук під час малювання та ліплення;

б) спілкування і розвиток мовлення – виразна мова і розуміння. Сюди включається освоєння таких понять, як «розмір», «колір» і «число»;

в) соціальний розвиток і гра – включає стосунки з дорослими і дітьми, те, як дитина грає, інтереси і, можливо, здатність концентруватися;

г) самостійність і незалежність – наявність умінь обходитися без допомоги дорослих під час вживання їжі, одягання, користування туалетом., а також умінь допомагати дорослим, брати участь у групових заняттях і виконувати поточні доручення;

д) поведінка – інколи включається в пункт соціального розвитку або самостійності. Але можна завести спеціальний розділ, в якому наголошуються будь-які проблеми і труднощі дитини.

Застосування картки розвитку

Структура картки розвитку – це перелік пунктів за кожним напрямом розвитку. Пункти розташовуються приблизно в тому порядку, в якому дитина повинна опанувати відповідні уміння. Якщо уміння або навичка «сформовані», в картці ставлять «галочку», якщо дані не визначені, – знак питання. Підсумки наприкінці не підбиваються.

Така картка розвитку – це не тест і не форма офіційного висновку, які заповнюють логопеди і психологи. Це спосіб дати повний зріз розвитку малюка на даному новому етапі для планування подальших -виховних заходів, а також для порівняння з майбутніми спостереженнями за цією дитиною.

Такі картки мають різний вигляд (один із зразків поданий нижче).

Як правило, у картці виділяється місце для оцінки однакових пунктів у різні часові періоди. З цього стає очевидним, наскільки прогресує розвиток дитини.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив визначити наступне.

Адаптація – це пристосування організму до нової обстановки.

Соціальна адаптація – один із видів адаптації, під якою розуміється постійний процес інтеграції індивіда в суспільство, процес активного пристосування індивіда до умов середовища, а також результат цього процесу.

Початок навчання у школі – один з найважливіших і найскладніших періодів у житті кожної дитини. Це пов'язано зі зміною статусу, зміною соціальної ситуації розвитку, а також, з сукупністю різноманітних аспектів психічного розвитку й формування дитини як особистості.

Багато дослідників вивчають процес адаптації першокласників і надають цьому питанню великого значення, адже від успішної адаптації буде залежати подальший процес навчання і становлення дитини як особистості.

Запорукою успішної адаптації, певною мірою, є готовність дитини до шкільного навчання, яка повинна бути сформована у старших дошкільнят. Адже діти, що мають достатній досвід спілкування, з розвиненою мовою, сформованими пізнавальними мотивами і умінням довільно-вольової регуляції поведінки, легко адаптуються до шкільних умов.

Період адаптації триває, в середньому, від 2-3 тижнів до півроку, це залежить від багатьох чинників: індивідуальні особливості дитини, характер взаємин з оточуючими, тип навчального закладу, ступінь підготовленості дитини до школи.

В цей період важливою є підтримка дорослих, які оточують дитину, їх спільні дії, формування позитивного відношення до занять.

Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у створенні педагогічних і соціально-психологічних умов, які дозволять дитині успішно функціонувати і розвиватися у школі.

Діяльність з адаптації першокласників до школи здійснюється соціальним

педагогом разом з вчителем молодшого класу за наступними напрямками:

1. Психолого-педагогічна діагностика.
2. Розвиваюча психологічна і педагогічна робота.
3. Консультативна робота з педагогами і батьками.
4. Методична робота.
5. Психокоректувальна робота.
6. Організаційно-консультативна робота зі шкільною адміністрацією.

Виділяють три основних етапи роботи соціального педагога:

1. Вступ дитини до школи.
2. Первинна адаптація дітей в школі.
3. Психолого-педагогічна робота з школярами, що зазнають труднощів в шкільній адаптації.

Ми провели експеримент в Балабинській гімназії «Престиж», в якому для досягнення позитивного результату, використали мікротехнології і розроблені методи та методики результативного та раціонального цілеспрямованого соціального впливу на школярів.

Експериментальне дослідження складалося з двох етапів: констатувального й формувального. На першому етапі вивчався процес адаптації першокласників до умов шкільного навчання. На другому етапі експерименту нами було розроблено й впроваджено в діяльність соціального педагога програму «Адаптація першокласників».

В першу чергу, було складено соціальний паспорт класів.

По-друге визначався рівень адаптації дитини до шкільного навчання за допомогою анкетування та малюнку «Я в школі».

В результаті проведеного експерименту, в якому приймали участь 42 учня першого класу, ми виділили 3 групи:

- 1 група – учні для яких процес адаптації пройшов успішно (9,52% - 4 учня);
- 2 група – школярі, в яких процес адаптації викликає певні труднощі (61,91% - 26 учнів);

– 3 група – діти, які адаптуються до нових умов з великим напруженням (28,57% - 12 дітей).

Учні 2 та 3 групи (38 осіб) склали експериментальну групу (ЕГ). Для них були розроблені спеціальні групові заняття, метою яких було підвищення рівня адаптації першокласників до школи.

Після занять, які проводились впродовж трьох місяців, ми провели повторне діагностування. За його результатами було визначено що у 24 першокласників (63,16%) з 38 процес адаптації пройшов успішно і їх можна віднести до першої групи, а 14 учнів (36,84%) – до другої групи, так як у цих дітей процес адаптації викликає певні труднощі. Учні, що з великим напруженням адаптуються до умов навчання після занять визначено не було.

Таким чином, можна зробити висновок, що гіпотеза дослідження, яка полягала в припущенні, що професійна діяльність соціального педагога в навчально-виховному процесі, сприяє шкільній адаптації учнів молодшого шкільного віку, якщо витримані наступні умови: проведення психолого-педагогічної діагностики адаптації дитини до умов шкільного навчання, соціально-педагогічна корекція та робота з сім'єю першокласників, підтвердилася.

Щодо рекомендацій для вдосконалення соціально-педагогічної діяльності виділяємо наступне:

1) Визначення зон уваги дорослих – це те на що спеціаліст повинен в першу чергу звернути увагу.

2) Планування занять – складання невеликих програм для індивідуальних групових занять, планування групового заняття з залученням до нього одного або двох дітей.

3) Визначення цілей – цілі повинні бути чітко сформовані, адже від цього буде залежати результат майбутньої роботи. Необхідно не тільки бачити проблему, а й чітко бачити її причину.

4) Виконання планів – потрібно намагатися дотримуватись плану навіть якщо виникають певні труднощі і намічена програма не приносить очікуваного

результату.

5) Оцінка досягнутих цілей – після запланованого часу потрібно оцінити результати своєї роботи, прослідкувати чи змінилися навички або поведінка дитини відповідно до намічених цілей. Можливо час намітити нові цілі і перейти до інших зон уваги.

6) Відкриті або складно структуровані звіти – допомагає у роботі соціального педагога складання індивідуальних карток розвитку дитини, з яких ми можемо отримати чітке уявлення про дитину на даний відрізок часу.

7) Зміст картки розвитку. Структурні рубрики: фізичний розвиток; спілкування і розвиток мовлення; соціальний розвиток і гра; самостійність і незалежність; поведінка.

8) Застосування картки – дає повну картину розвитку дитини на даному новому етапі, для планування подальшої роботи і для порівняння з майбутніми спостереженнями за нею.

На підставі проведеної роботи можна стверджувати, що запорукою успішної адаптації є як професійна діяльність соціального педагога в навчально-виховному процесі так і підтримка батьків, педагогів, психолога, лікарів, комплексний підхід яких здатен знизити ризик виникнення шкільної дезадаптації і труднощів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С. П., Майборода Г. Я. Соціальна педагогіка : навчально-методичний посібник. Черкаси; Ужгород : Вид-во «Мистецька лінія», 2002. 268 с.
2. Баданина Л. П. Адаптація першокласника: комплексний підход. *Начальна школа плюс До и После*. 2007. № 12. С. 59-62.
3. Безруких М., Ефимова С., Круглов Б. Почему учиться трудно? Москва : Педагогіка, 1996. 288 с.
4. Битянова М. Г. Адаптація ребенка в школе. Москва : Класс, 1998. 230 с.
5. Богуславская З. М., Смирнов Е. О. Развивающие игры для детей младшего дошкольного возраста. Москва : Просвещение, 1991. 138 с.
6. Бугаева Н. Н. Комфорт младших школьников в образовательной деятельности. *Начальная школа*. 2004. № 2. С. 29.
7. Буре Р. С. Готовим детей к школе. Москва : Педагогіка, 1987. 148 с.
8. Бурова А. Долинна О., Низьковська О. Планування освітнього процесу в сучасному дошкільному закладі. *Дошкільне виховання*. 2002. № 11. С. 27.
9. Варламова А. Я. Школьная адаптация. Волгоград, 2005. 148 с.
10. Виноградова Н. 1-й класс - это серьезно! *Начальная школа*. 2007. № 13. С. 2-5.
11. Воронцов А. Педагогические условия реализации адаптационного периода в первом классе школ развивающего обучения. *Начальная школа*. 2008. № 13. С. 32-35.
12. Герц Е. Н., Кутузова Е. А. Психологическая адаптация учащихся 1-х классов. *Завуч начальной школы*. 2008. № 4. С. 59-66.
13. Гуткин Н. И. Психологическая готовность к школе. Москва : Образование, 1996. 78 с.
14. Дошкольная педагогика : в 2 ч. / под ред. В. И. Логиновой, П. Г. Саморуковой. Москва : Прогресс, 1988. Ч. 2. 385 с.

15. Дубровина М. В. Индивидуальные особенности школьников. Москва : Дело, 1975. 365 с.
16. Журова Л., Кузнецова М., Кочурова Е. Шестилетний первоклассник. Учение = учебная деятельность? Готовность к школьному обучению *Начальная школа*. 2007. № 13. С. 6-19.
17. Зайцева В. Первый раз в первый класс, или как важно быть готовым. *Здоровье детей*. 2007. № 17. С. 12-15.
18. Ибрагимова В. Н. Работа воспитателя с родителями учащихся 1 класса. *Начальная школа*. 1988. № 10. С. 57-60.
19. Иванова М. Н., Нахалова И. А. Воспитание в первом классе: (из опыта работы). *Начальная школа плюс До и После*. 2004. № 1. С. 10-17.
20. Каган В. Е. Психогенные формы школьной дезадаптации. *Вопросы психологии*. 1984. № 4. С. 89-95.
21. Каптерев П. Ф. Педагогический процесс. Избранные педагогические сочинения. Москва : Наука, 1989. 452 с.
22. Королева О. Ф. Адаптационный период в первом классе. *Образование в современной школе*. 2003. № 6. С. 37- 45.
23. Кравцова Е. Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. Москва : Прогресс, 1983. 144 с.
24. Крутикова В. Чтобы каждый день приносил ему радость. Адаптационный период первоклассников. *Начальная школа*. 2006. № 16. С. 7-11.
25. Левківська Г. П., Сорочинська В. Є., Штифурок В. С. Адаптація першокласників в умовах вищого навчального закладу освіти : навчальний посібник. Київ : Наукова думка, 2001. 128 с.
26. Лернер П. О жизненном самоопределении школьника. *Домашнее воспитание*. 2002. № 5. С. 2.
27. Лопатина Д. Советы школьного администратора родителям первоклассника. *Директор школы*. 2005. № 2. С. 82-85.
28. Лосев П. Н. Психолого-педагогический анализ особенностей адаптации первоклассников к школе. *Начальная школа*. 2005. № 8. С. 51-55.

29. Лурье С. Б. Физиологическая адаптация и прогнозирование успешности обучения первоклассников. *Валеология*. 2004. № 4. С. 28-32.
30. Мирская Н. Ребенок идет в 1-й класс. Здоровье детей. 2007. № 16. С. 31-36.
31. Мухина В. С. Детская психология. Москва : Академия, 1985. 470 с.
32. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе. Москва : Просвещение, 1990. 135 с.
33. Насонов А. Н. Дети в процессе адаптации к школе. *Завуч начальной школы*. 2003. № 4. С. 110-115.
34. Наступність у навчально-виховній роботі дитячого садка і школи / за ред. З. Н. Борисової. Київ : Вища школа, 1985. 344 с.
35. Нечаева Н. Организация и содержание периода адаптации к школе первоклассников. *Начальная школа*. 2003. № 33. С. 13-14.
36. Овчарова Р. В. Практическая психология образования. Москва : Академия, 2003. 240 с.
37. Пахомова Н. Г. Інтеграція як провідна тенденція розвитку сучасної освіти. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри* : тези доп. II Міжнародна наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 7-8 квіт. 2017 р. Кропивницький, 2017. С. 192–194.
38. Пельо Г. Для батьків майбутніх першокласників : психол. практикум. *Психолог*. 2008. № 22-24. С. 79-81.
39. Петроченко Г. Г. Развитие детей 6–7 лет и подготовка их к школе. Минск : Народна асвета, 1982. 266 с.
40. Пилипко Н. В., Громова Т. В., Чибисова М. Ю. Здравствуй, школа! Адаптационные занятия с первоклашками: Практическая психология учителю. Москва : УЦ «Перспектива», 2002. 252 с.
41. Платонова А. А. Успешное завтра будущего первоклассника. *Начальная школа*. 2005. № 5. С.23.
42. Плохій З. П., Дьоміна І. С. Методичні рекомендації для працівників навчально-виховного закладу «школа – дитячий садок». Київ : Освіта, 1988. 108 с.

43. Психологія і педагогіка життєтворчості : навчально-методичний посібник / ред. рада. В. М. Доніна та ін. Київ : Вища школа, 1996. 179 с.
44. Пидласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике. Москва : Академія, 2002. 366 с.
45. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками. Київ : Освіта, 1998. 199 с.
46. Простатина О. Ю. Адаптація первокласників к школе. *Справочник класного керівника*. 2007. № 8. С. 6-14.
47. Рахновская И. В. Вместе: играем, учимся, переживаем : пособие для практических психологов по адаптации первокласников. Москва : Школьная Пресса, 2005. 29 с.
48. Реан А. А., Костромина С. Н. Как подготовить ребенка к школе. Москва : Питер Ком 1998. 160 с.
49. Савченко О. Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти. *Дошкільне виховання*. 2000. № 11. С.31.
50. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Аспект, 2000. 264 с.
51. Социальная педагогика : курс лекцій / под общ. ред. М. А. Галагузовой. Москва : ВЛАДОС, 2000. 416 с.
52. Технологии социальной работы : учебное пособие / под ред. Е. И. Холостовой. Москва : ИНФРА, 2004. 282 с.
53. Таємниці адаптації. Психологічні особливості дітей дошкільного віку. Третій рік життя / авт.-уклад. О. С. Нурєєва, З. І. Шейнфельд. Харків : Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2008. 160 с.
54. Фридман Л. М. Психология воспитания. Москва : ТЦ «Сфера», 1999. 208 с.
55. Фуллер Ч. Подберите ключ к обучению своего ребенка. Минск .: Народна асвета, 1998. 175 с.
56. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 64 с.
57. Цыба Н.В. Система адаптации первокласников как педагогическая

технология. *Завуч начальной школы*. 2002. № 5. С. 68-88.

58. Цимбалюк І. М. Психологія : навчальний посібник. 2-ге вид., виправ. і допов. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 576 с.
59. Шинтарь З. Л. Введение в школьную жизнь : учеб.-метод. пособ. Гродно : ГрГУ, 2002. 119 с.
60. Шкуричева Н. Как помочь каждому первокласснику успешно адаптироваться к школе? *Начальная школа*. 2006. № 18. С. 28-31.
61. Эльконин Д. Б. Психология обучения младших школьников. Избранные псих. труды. Москва : Прогресс, 1987. 416 с.

ДОДАТОК

Додаток А

Створення емоційно сприятливої атмосфери в класі

Для успішної адаптації дитини до умов шкільного закладу необхідно сформуванню позитивне ставлення до нього. Це залежить насамперед від соціальних педагогів, від їхнього вміння і бажання створити атмосферу тепла, доброти, уваги в групі. Тому організація адаптаційного періоду починається задовго до 1 вересня з підвищення професійного рівня вихователів і соціальних педагогів, їх психологічного освіти за допомогою традиційних і нових методів навчання (педради, семінари, тренінгу, консультації), розвитку у них таких якостей, як вміння співпереживати, комунікативні навички, доброзичливість, організаторські та артистичні здібності, емоційна стабільність і т. д.

Другий важливий момент – необхідність організації «Свята знайомства». Перший день перебування в школі повинен стати для дитини святом. В цей день дітей і їх батьків зустрічають вчителі, які знайомлять їх з класом, проводять ігри, спрямовані на знайомство дітей і батьків між собою. Свято, приблизний сценарій якого наводиться нижче, завершується чаюванням, підготовленим за допомогою батьків. Бажано, щоб дітей в перший день забрали додому відразу після обіду і щоб батьки весь цей час були поруч з ними.

Саме тому одна з основних задач адаптаційного періоду – формування почуття впевненості в навколишньому. Для цього необхідно наступне: Знайомство дітей, їх зближення один з одним. Знайомство з вихователями, встановлення відносин між вчителями та дітьми, заснованих на довірі. Знайомство з класом, «освоєння» їх. Знайомство з усім персоналом школи. Знайомство і дружба з дітьми.

Все це, тобто знайомство з навколишнім, організовується у формі

розвиваючих ігор, проведення яких вимагає від дорослого знання і виконання певних умов, таких як:

- добровільність участі в грі (необхідно домагатися того, щоб дитина сама захотіла взяти участь у запропонованій грі);
- безпосередня участь в грі дорослого, який своїми діями, емоційним спілкуванням з дітьми залучає їх в ігрову діяльність, робить її важливою і значущою для них;
- багаторазове повторення ігор (діти по-різному і в різному темпі приймають і засвоюють нове);
- спеціальний наочний матеріал (певні іграшки, різні предмети і т. д.)
Повинен використовуватися тільки в даних розвиваючих іграх (не можна перетворювати його в звичайний, завжди доступний, так він довше залишиться для дітей незвичайним);
- заборона на оцінку дій дитини типу «Невірно, не так» або «Молодець, правильно»;
- надання дитині можливості проявити, висловити себе, свій погляд на світ.

Ці основні принципи організації та проведення розвиваючих ігор визначилися в ході нашої практичної діяльності.

«Свято знайомства» (беруть участь діти, їхні батьки та вихователі)

Вчителі зустрічають дітей і їх батьків, запрошують всіх до групи, показують їй (ігрову, спальну, умивальну і ін.) І іграшки, запрошують на екскурсію по дитячому саду: в музичному залі, ізостудії, кабінеті англійської мови і т. д. Їх зустрічають педагоги, які представляються, показують свої «володіння», розповідають про свої заняття.

Після повернення в групу дітей зустрічає Петрушка (вихователь).

Петрушка. Привіт, діти! Привіт, мами і тата! Мене звать Петрушка, а вас як?

Діти навперебій відповідають йому.

Петрушка. Ні, так справа не піде. Я ось що придумав! Відгадайте загадку:

«Він і круглий, він і гладкий. Дуже спритно скаче. Що ж це таке?»

Усе. М'ячик!

Петрушка. Ось він нам і допоможе! Зіграємо в гру «Давайте познайомимося!»?

Діти з вихователем стають у коло. Ведучий тримає в руках м'яч (краще надувний, так як він легкий і яскравий, барвистий). Дитина ловить м'яч, називає своє ім'я і кидає м'яч наступному учаснику гри і т. д.

Вихователь. Ну ось ми і познайомилися! А тепер давайте покатаємося на каруселі.

Гра «Каруселі».

Вихователь бере малюка за руку, ставить перед собою і разом з ним починає збирати в один ланцюжок всіх бажаючих пограти. Обраний дитина разом з вихователем підходить по черзі до кожного з дітей, називає його по імені і питає: «Саша! Будеш грати з нами? Тоді давай руку!» «Саша дає руку вихователю, і вони втрюх підходять до наступного дитині і т. д. В результаті діти, тримаючись за руки, утворюють коло.

«Зараз ми будемо кататися на каруселі, – каже вихователь. – Повторюйте слова за мною і рухайтесь дружно по колу, щоб карусель не зламалася».

Слова	Рухи
Ледве-ледве-ледве закрутилися каруселі.	Карусель повільно рухається в праву сторону.
А потім, потім, потім Все бігом, бігом, бігом!	Темп мовлення і рухів поступово прискорюється.
Побігли, побігли, Побігли, побігли!	На слова «побігли» карусель змінює напрямок руху.
Тихіше, тихіше, не поспішайте, Карусель зупиніть.	Темп рухів поступово сповільнюється, і на слова «раз-два» всі зупиняються
Раз-два, раз-два (пауза), Ось і скінчилося гра.	і кланяються один одному.

Гра закінчується тим, що діти плещуть у долоні і розбігаються.

У грі беруть участь також батьки.

Вихователь. Ну а тепер давайте відпочинемо. Оголошую конкурс батьків на кращий портрет своєї дитини. Умова – малювати треба з зав'язаними очима!

У конкурсі беруть участь всі бажаючі. Глядачі аплодують учасникам, вибирають кращий портрет.

Петрушка. Один художник малював і мій портрет (показує), але щось в ньому не так. Чого бракує? (Носа.)

Дітям пропонують з зав'язаними очима приставити ніс до портрету. Не біда, що він виявляється то на щоці, то на підборідді ...

Потім все запрошуються на чаювання, в ході якого можна провести ігри, танці з простими рухами (присідання, хлопки, кружляння і т. д.). В кінці Петрушка дякує всім за участь у святі, за частування і дарує дітям на пам'ять сувеніри - голубів з паперу та картону.

Ігри, спрямовані на зближення дітей один з одним і вихователем

Ці ігри докладно описані в згаданій книзі З. Богуславської і Е. Смирнової. Нижче наводяться гри, розроблені на їх основі, а також авторські гри, запропоновані для проведення перших занять з дітьми.

1. Давайте познайомимося!

Опис цієї гри наведено вище. Зазвичай малюки із задоволенням грають в неї. Надалі гру можна урізноманітнити: наприклад, замість м'яча передавати один одному іграшку або запропонувати дітям привітати один одного по імені. Варіантів може бути багато, придумуйте їх разом з дітьми!

2. Роздувається, міхур!

Вихователь пропонує всім дітям сісти на стільці, розташовані півколом, і питає одного з них: «Як тебе звать? Скажи голосно, щоб усі чули! «Дитина називає своє ім'я. Дорослий ласкаво повторює його, бере дитину за руку, підходить разом з ним до наступного дитині і запитує, як його звать. Повторюючи ім'я дитини ласкаво, але голосно, пропонує і йому приєднатися і дати руку. Так по черзі за руки беруться всі діти. Спочатку краще підходити до

тих вихованцям, які висловлюють бажання включитися в гру, а скутих, загальмованих дітей доцільніше запрошувати останніми. Якщо хто-небудь все ж відмовляється грати, не варто наполягати на цьому. Поступово, спостерігаючи за грою, вони захочуть бути в колективі.

Діти утворюють довгий ланцюжок. Вихователь бере за руку дитину, що стоїть останнім, і замикає коло. «Подивіться, як нас багато! Який великий круг вийшов, як бульбашка! – каже дорослий. – А тепер давайте зробимо маленький гурток «.

Разом з вихователем діти стають тісним колом і починають «роздувати міхур»: нахиливши голови вниз, дують в кулачки, як в дудочку. При цьому вони випрямляються і набирають повітря, а потім знову нахиляються, видують повітря і вимовляють звук «ф-ф-ф-ф». Ці дії повторюються два-три рази. При кожному роздуванні все роблять крок назад, ніби міхур трохи збільшився. Потім все беруться за руки і поступово розширюють коло, рухаючись і вимовляючи такі слова: роздувайся, міхур, залишайся таким, роздувайся великий та не лопайся!!!

Виходить великий розтягнутий коло. Вихователь входить в нього, доторкається до кожної пари з'єднаних рук, потім несподівано зупиняється і каже: «Лопнув міхур!» Все плескають у долоні, вимовляють слово «Хлоп!» І збігаються до центру.

Після цього гра повторюється. Закінчити її можна так. Коли «бульбашка лусне», вихователь каже: «Полетіли маленькі бульбашки, полетіли, полетіли, полетіли ...» Діти розбігаються в різні боки.

3. Лови-лови!

До паличці довжиною 0,5 або 0,75 м на шнурку прикріплюється легкий і зручний для хапання предмет - м'який поролоновий м'ячик, клаптик, мішечок і т. д. Перед початком гри вихователь показує цю паличку. Опускаючи і піднімаючи її, він пропонує дітям зловити предмет на шнурку. Зацікавивши їх самої завданням - ловити м'ячик, дорослий пропонує дітям встати в гурток, а сам же стає в центрі. «Лови-лови!» - каже вихователь і наближає підвішений до

палиці м'ячик то до одного, то до іншого дитині. Коли той намагається зловити м'ячик, палиця трохи піднімається і дитина підстрибує, щоб схопити його. Повертаючись в різні боки, вихователь намагається втягнути в цю забаву всіх дітей. Припустимо, щоб предмет одночасно ловили кілька хлопців. Погравши трохи таким чином, можна злегка змінити правила. Так, діти по черзі ловлять м'ячик, пробігаючи один за одним повз палиці. Той, хто досягне мети, стає позаду вихователя, обхопивши його руками. Поступово утворюється ланцюжок дітей, успішно впоралися із завданням. Роблячи кілька кроків по кімнаті, ланцюжок по сигналу «Біжи на місце!» Розсипається. Діти сідають на свої місця, потім знову шикуються один за одним, і можна починати гру спочатку.

4. Чий голосок?

Діти сідають півколом, ведучий - спиною до граючих. Хто-небудь з дітей гукає на ім'я ведучого, який, не обертаючись, повинен назвати того, чий голос він почув.

Спочатку діти привітають ведучого своїм звичайним голосом; згодом, коли вони добре пізнають один одного, можна спеціально змінювати інтонацію, висоту голосу.

5. Розкажи вірші руками

У цю гру можна грати нескінченно: адже віршів, які можна «програти», «розповісти руками» (чому тільки руками? Всім тілом!), - безліч. Ця гра дозволяє дітям розкріпачитися, відчувати себе впевненими, сприяє налагодженню відносин з вихователем, заснованих на довірі.

Вихователь читає вірш, потім, читаючи його ще раз, виконує певні рухи, потім ще раз читає вірш і показує його разом з дітьми. Коли вони зрозуміють принцип гри, то самі почнуть вигадувати рухи - це необхідно заохочувати.

Нижче наводяться два вірші, які можуть бути використані для цієї мети. Можливо, ви знайдете інші, ще більш цікаві.